Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 213 (15433) ◆ 1994 чылдың декабрь 23, пятница ◆ Ат салган шагы 22.00. Садар өртээ 200 рубль.

Тыванын автосептелге заводун дүжүреринин болгаш ооң кол фондуларының үлелгезинин дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыванын автосептелге заводу қылыр ажылдарның болгаш автомобильдер септедир талазы-биле чагыгларның чок болганындан 1993 чылдың ноябрьдан бээр барық ажылдаваан. Ооң оран-савазын «Дүк» ассоциациязынга, хаглыг хевирлиг акционер ниитилел «Тараа машсервиске», «Леппортуд» кады ажылдажылга будүрүлгезинге, «Тыва тараа үлетпүрү» каттыжышкынга арендага берген турган. Кады ажылдажылга чорудар бүдүрүлге тып аар дээн оралдажышкыннар бүтпээн. Заводтуң кара чаңгыс чүгээр ажылдап болур шутқулга цегин күш-ажылчы коллективтиң дилээ-биле 1992 чылдың декабрь айда хуужуткан. 1993-1994 чылдың күскү-кышкы үезинде заводтуң котельнаязы ажыглалга кирбээн, чүге дээрге котелдар солуур акша-хөреңгини завод тыпшаан, а хоорайның төпчүткен чылыдылга хандырылга четкизинге коштунар дээрге, чылыг энергиязының чедишпезинден ол база болдунмаан. Ооң түңелинде завод бодунуң ажылчорудулгазын коллуунда бүрүү-биле соксаткан.

Тыва Республиканың Чазааның 1994 чылдың июнь 29-тағы «Будүүлгелериниң шинээ чок чоруунуң (банкротство) дугайындағы хоолужудулганы боттандырарының талазы-биле чамдык хемчеглер дугайында» доктаалының дүүштүр Шинээ чок чорук (банкротство) хереклериниң талазы-биле федералдыг эргелелдиң Тыва Республика талазы-биле девискээр агентствозу заводту өре төлээр шинээ чок болгаш балансызының структуразы чедимче чок бүдүрүлге деп санаан.

Шак мындыг байдалдар турда хаглыг хевирлиг акционер ниитилел «Тараа машсервис» Тыва Республиканың Чазаанга автосептелге заводун харылзаштырыкчылар дамчыштыр керээ езугаар ооң бүдүрүлге шөлдеринге чөпшээреттинген эң чаа көдээ ажыл-агый техниказының будүрүлгезин организастаары-биле дамчыдып бээриниң дугайында дилег киирген. «Тараа машсервис» акционер ниитилел бедик бүдүрүкчүлүг, ажылдаары идегелдиг болгаш өске ындыг агрегаттардан дорайтавас тараа арыглаар машиналарны будүрүп турган. Амгы үеде 50 машина, оларның 40-и— республикада ажыглаттынып турар. Акционер ниитилелдиң материалдыг баазазының кошкак болганындан бөдүүн барық ус-тывыш байдалдарынга белеткеттинип турза-даа, ол машиналар республикада, Красноярск крайда, Хакасия Республикада улуг хереглелдиг бооп турарлар. «Тараа машсервис» акционер ниитилел моон соңгаар Тываның автосептелге заводунуң үзүн талазы-биле өрезин бүрүн төлээр, ооң кол уун хевээр арттырар болгаш цехтерни чаарткаының түңнелинде өске-даа көдээ ажыл-агый машиналарын будүрүп үндүрүп эгелээр сорулганы салып турар.

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызының, Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкарарының талазы-биле комитедипиң, Тыва Республиканың Экономика яамызының киирген сапалын езугаар Тываның автосептелге заводун дүжүрер.

2. Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкарарының талазы-биле күрүне комитеди:

— каңнаашкын қылырынга ажыглаар электродтар бүдүрериниң талазы-биле күрүне будүрүлгезин аңаа мооң мурнунда автобустар кузовтары септээр цех, шеверлел болгаш чазаныр цехтер турган корпусту аңгылап берип, Тыванын автосептелге заводунуң ол сорулгаларга мооң мурнунда алганы будүрүлге чарыгдалдарын база чээлилерни аңаа хамаарыштырбышаан тургузар;

— қызыгаарлаттынган харысалгалыг «Болат» эштежилгеге Калинин кудумчузунче үнген хостуг складты болгаш аңаа чыншыр турар дээвиирлиг база электротельферлиг, мооң мурнунда шутқулга цегиниң продукциязының склады қылдыр ажыглаттынып турган херимнеп каан девискээрни садар;

— чогуур керээни үндезин болдуруп, хаглыг хевирлиг акционер ниитилел «Тараа машсервиске» дүжүртүүнүп турар заводтуң кол фондуларының болгаш эт-хөреңгизинин арткан кезиин, ооң иштинде администрация корпузун көдээ ажыл-агый машиналарының будүрүлгезин организастаар қылдыр автомобиль шимчедикчилерин септээрин катап эгелээр болгаш 8 ай хуусаа дургузунда 70 млн. рубль түннүг чээли өрезин төлээр негелде-биле дамчыдып бээр, ооң-биле холбаштыр акционер ниитилелди ийи чыл дургузунда аренда төлевириниден хостаар;

— дүжүртүүнүп турар заводтуң девискээрин үстүнде айыттынган будүрүлгелер аразында үлээр болгаш ол үлелге-хуваашкынны чогуур керээ-биле хевирлеп быжыглаар.

3. Тыва Республиканың Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызы каңнаашкын қылырынга ажыглаар электродтар бүдүрер талазы-биле тургустунып турар күрүне будүрүлгезиниң Уставын доктаадып бадылаар, Қызыл хоорай чагыргазынга ону бүрүткедир, будүрүлгениң директорун томуйлаар болгаш ооң-биле керээ чарар.

4. Бо доктаалдың күүселдезин контрольдаарын Тыва Республиканың Күрүнениң эт-хөреңгизин эргелеп-башкарарының талазы-биле күрүне комитединге болгаш Тыва Республиканың Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызынга онаар.

Ш. ООРЖАК.

«Тыва Республиканың күрүне шаңналдарының дугайында»
Тыва Республиканың Хоойлузунга эдилгелер болгаш немелделер киирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының **доктаадыры болза:**

«Тыва Республиканың күрүне шаңналдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында эдилгелерни болгаш немелделерни киирер:

1 үүл. Хоойлунуң адында база сөзүглелинде «Тува» деп сөстү «Тыва» деп сөс-биле солуур.

1, 4 үүлдерде «Дээди Соведи» деп сөстерни «Дээди Хурал» деп сөстер-биле солуур.

14, 15 үүлдерде «Дээди Советтиң Президиуму» деп сөстерни «Дээди Хурал», «улус депутаттарының черчер Советтери, тус чер чатыргалары» деп сөстерни «тус черниң бот-эргелел органнары» деп сөстер-биле солуур.

2 үүл. 2-ги үүлдү «социал-культура» деп сөстерниң соонга «спортчу» деп сөстү немээр.

3 үүл. 7-ги үүлдү «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» деп сөстерниң соонга:

«Тыва Республиканың Чаан мөгези»

«Тыва Республиканың Арылдаң мөгези»

«Тыва Республиканың Начын мөгези» деп сөстер-биле немээр.

4 үүл. Хоойлу парлаттынган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Қызыл хоорай. 1994 чылдың ноябрь 24. № 185.

«Күш-культура болгаш спорт дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күштүг болдуруп эгелээриниң чурумунуң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының **доктаадыры болза:**

1. «Күш-культура болгаш спорт дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун парлаан хүнүнден эгелеп, күштүг болдурар.

2. Тыва Республиканың Чазаа:

— ол фондуну хевирлеп тургузарының чурумун көрген күш-культураның болгаш спорттуң республика фондузунуң дугайында дүрүмүнү төлевилелин Тыва Республиканың Дээди Хуралынга бадыладыры-биле 1994 чылдың декабрь 1-ге чедир саналдап киирер;

— спорттуң национал хевирлерин база олимпий шимчээшкинин хөгжүдер талазы-биле республика программазын ажылдап қылгаш, 1995 чылдың январь 1-ге чедир Дээди Хуралга саналдап киирер;

— айыткан Хоойлуну күштүг болдуруп эгелээни-биле холбаштыр үндүрүг хоойлужудулгазынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында саналды Дээди Хуралга киирер.

3. Дээди Хуралдың Социал политика комитеди бо доктаалдың күүселдези дээш контрольдуу боттандырар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.

Қызыл хоорай. 1994 чылдың ноябрь 17. № 173.

ТЕС-ХЕМДЕ БАЙДАЛ КАНДЫГЫЛ?

● Школаның чылыын киирер ● Далган үзүлген ● Қызыгаар чоогунда үптээшкин

Тыва Республиканың Күрүне секретары — Президентиниң болгаш Чазактың Администрациязының удуртукчузу В. С. Очур-оол эрткен средада Тес-Хем кожуунга чорааш келген. Ооң аңаа чораан кол сорулгазы — кожуун чагыргазында кадр айтырыын шиитпирлээри болгаш кожуунда ниити байдал-биле таныжары.

В. С. Очур-оол орук ара чорааш Шуурмак суурнуң ортумак школазынга кирген. Ук школа туттунгандан бээр чаа-ла ийи чыл болган. Ындыг-даа болза ында бо хүнде чылыдылга системазы ажылдавайн турарының уржуундан уруглар өске черлерде түр када өөренип турар. Школа кыш дүжери билек доңган. Ам ында чылыдылга системазын хоочун сантехник Севек Маадырның удуртканы 4 кижи составтыг звено қылып турар. Сантехниктер ол хүн школаның спорт залының хоолайларын солуп доскаш, чылыгны киирипкен болган. А өөредилге класстарынга чылыгны келир понедельникте киириптериниң аргалары бар деп олар тайылбырлап турдулар. Чогум ында одаар хөмүр-даш қурлавыры амдыызында четчир. Ындыг-даа болза школаның чылыдылга системазын долузу-биле киириптер-даа болза изиг сугну ыңай-бээр чорудар насостуң байдалы идегел чок. Ооң аңгыда қурлавырда электри шимчедикчизи база чок болуп турар. Ынчангаш бо үүлдериң қайы-бирээзи үрелир болза, база қатап бүгү система донуп болур.

Маңаа хамаарыштыр В. С. Очур-оол сантехниктер-биле чугаалажып, республиканың Өөредилге яамызын таварыштыр-даа болза дугуржуп турган, артық дериг-хереклерни тып алырының талазы-биле сүмезин киирип, бо талазы-биле боду тодаргай хемчеглерни база алырын аазаан. Бир эвес келир понедельникте школага чылыгны долузу-биле киириптер болза, уруглар Чаа чылдың ёлказын аңаа байырлап эрттирип болур. Ол дээрге уруглар ийи дакпыр байырлал болур дээрзи чугаажок.

Шыпан-ла, өистер аңаа сантехниктер-биле чугаалажып, школаны көрүп чоруп турувуста, школачы уругдарыг чылыг берген спорт залынче кире халчып, чылыгны киирип эгелей берген боорга, дыка өөрүп, амыран турар болдулар.

Чамдык номчукчулар канчап доңган школа боор деп бодай-даа бээр боор. Школаның доңган чылдагааны — школа чоогунда тургускан подстанция үрелгининден котельнаяның насостары болгаш өске-даа дериг-херексилдер ажылдавайн барган. Ынчангаш ынчан чүгле улуг хоолайларда сугну төп четтиккен болуп турар.

Ам Чаа чыл бетинде Шуурмак школазы база катап чылыг класстарынче уруглар чалай бээр дээрзинге идегел улуг.

В. С. Очур-оол кожуун төвүнге ол хүн баргаш ниити байдал-биле таныжып, удуртукчулар, харысалгалыг ажылдакчылар-биле ужурашкан. Кожуунче чоруткан оруктуң байдалы ам үүгээр. Хөмүр-даш болгаш аъш-чем сөөрткен транспорт доктаамал чоруп турар.

Ол талаже чүүктүг элээн хөй «КамАЗтар» болгаш араттарның машиналары эрти.

Кожуунның одаар үүл сайгарар төвүнде ам 400 тонна хөмүр-даш дүжүртүүнген. Ындыг-даа болза газ чок. Ону эккээри билдинмес. Улуг соок чок, хар дыка чагбаан болгаш қыштаглаашкының ниити байдалы багай эвес. Бо талазы-биле кожуун чагыргазы болгаш ажылагый удуртукчулары кыш эрттиреринге ам-даа белеткенип, чамдык чугула үүлдерни қылып алырынче сагыш салып турар болду. Ылаңгыя малчын коданнарже мал чемин сөөртүрүп, одаар хөмүр-даш болгаш чамдык черлерже ыяш сөөртүлгезин, аъш-чем чедирилгезин организастап турар.

Бо күзүн-не ажыглалга киирип болур турган спорт залы ам-даа туроушаан. Ону қылып турган сантехниктерге ам-даа 49 миллион рубльди чедир төлевейн турар. Төлээр акша чок болганындан олар ажылын ара каапкан. Бир эвес оларга төлептер акша-төгерик тыпты бээр болза, спортзалын одап, чылыгны киирер болгаш өске-даа ажылдарны қыска үеде доозун болур.

Бо хүннерде база бир дүвүренчиг үүл — кожуунуң чамдык суурларында чоп хлеб чивейн турары. Шуурмакта, Берт-Дагда болгаш ыраккы Y. Шынаада далган чок болган ужурундан хлеб үзүлген. Кожуунның хереглекчилер ниитилелиниң курлавырында 2 тонна безин четпес далган арткан. Республиканың хереглекчилер ниитилели далган садып алырыбиле чоокта чаа 20 миллион рубль берген. Ол үр болбаан. Ынчангаш кожуун чагыргазы, кожуунның хереглекчилер ниитилели бо хүннерде далган болгаш өске-даа аъш-чем аймаа тыптынын, шимченмес болза байдал нарын.

Республиканың өске кожууннарында ышкаш, мында бензин айтырыы база берге байдалда. Бир эккээрде кээр каш-ла тонна бензин үүге-даа чедишпес болуп турар.

Шуурмактың ыяш ажылагый пунктузу улуг өреге онаажып турарының чылдаагаанындан республиканың «Энергосбыт» каттыжышкыны ам ооң-биле керээ чарарындан ойталап турар. Кожуунның ыяш үлетпүр ажыл-агыйынга моон мурнунда ажылдап турганнарның аразындан 30 өг-бүле ажыл чок арткан болгаш ук будүрүлге черинин дериг-херексилдерин үлежип, хунаажын турар апарган. Ылаңгыя ыяш дилдирер черни алыксаан кижилер-ле хөй.

Кожуун төвүнүң школаларында кадр айтырыы чедир шиитпирлеттинип чадап турар. Ооң бир чылдагааны — башкыларны чурттаар бажыңнар-биле чедир хандырбайн, ажыглалга киирер ужурлуг бажыңнарны үешаанда туруп дооспаанында.

Кожуунның иштики херектер килдизинің начальниги оралакчызының дыңнадып турары-биле алырга, қызыгаарда байдал улам нарыыдап турар: моол таладан келген хамаатылар чоокавының малчыннарын оорлаарындан эрткеш, ам мырыңай көк-ле хүндүс күш-биле хунаап ап, малды чуртунче киир сүрүп турарлар. Чижээлээрге, О. Шынааның малчыны З. К. Доржунуң 10 хире баш инектерин болгаш бызааларын чырық хүндүс былаап аппарганнар. Хөлчүктерде өзүп, көвүдеп турар ондатраларны база-ла моол хамаатылар қырып-хыдып, боттарыңга бөрт даарап ап турар апарган. А моолдарже кижи чагдаар-даа аргажок: шупту улуг бооларлыг.

Бир эвес байдал мынчап барган чүве болза, ол черлерге ОМОН шериглерин салыр үе черле келбээн бе?! Қызыгаарда байдал ынчаар турар болза олче ОМОН шериглерин доктаамал чорудар апаар дээрзин Президент Ш. Д. Ооржак моон мурнунда-ла моол таланың чамдык удуртукчуларынга каш удаа сагындырып турган. Бо талазы-биле республиканың Чазаа тодаргай хемчеглерни черле алыр апаар дээрзинге топ идегеп турар.

Мындыг чугула айтырыларга хамаарыштыр В. С. Очур-оол бодунуң бодалдарын болгаш саналдарын чугаалааш, дуза херек апарган черге Чазак аңаа көрүп олурбас дээрзин база катап демдеглээш, ылаңгыя қызыгаар айтырыының талазы-биле үүгле республика эвес, харын Россия деңнелинде чамдык ажылдар қылдынып эгелеп турарын дыңнаткан.

Тес-Хем кожуун чагыргазының даргазы С. Я. Мөңге бодунуң қадыкшыл байдалының ужурундан ол албан-дужаалга амдыызында ажылдап шыдавас болганының дугайында Президентиге, Чазакка дыңнадып, ону халаарының дугайында билдириишкинни моон мурнунда киирген турган. Президент, Чазак ооң дилээн бо удаада хандырган болгаш аңаа қадының экижидип алырын қүзээн. Бо дугайында В. С. Очур-оол кожуунның удуртукчуларынга, харысалгалыг ажылдакчыларга тайылбырлаан болгаш чагырга даргазының хүлээлгезин күүседири-биле мурнунда оралакчылап турган Б. Ч. Баткарны Президент түр када томуйлаан дээрзин дыңнаткан.

Кончуг берге, соок қышқа уткуштур кожуун чагыргазының даргазын солуп турардыр бис дээрзин В. С. Очур-оол чугаалаан. Ындыг-даа болза чагырга аппарадында дуржулгалыг, шыырак билиглиг кижилер бар. Олар түр үеде чаа томуйлаткан даргазын деткип, херек үеде дузалаар ужурлуг дээрзин ол демдеглээн. Ындыг-даа болза кадрларны шилип, быжыглап турар үеде ажыл-агыйны угбас, удуртуп шыдавас улусту бир янзы көрүп, кадрларны ыңай-бээр октаар чоруктарны болдурбас бис дээрзин айыткан.

Қыш берге. Ылаңгыя Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл болгаш Улуг-Хем кожууннарда қыштаглаашкын берге байдалда. Соок чамдык черлерде 46-47 градус чедир турар. Ынчалза-даа ам кайы-даа кожуунга, кайы-даа ажыл-агыйга малмаган аштан, чуттан азы аарыгдан хорап өлүр болза, ол дээш тус черниң удуртулгазы долу хемчегни чүктээр апаар дээрзин база сагындырган. Азы қысказы-биле чугаалааргa, негелде шыңгыы.

Республиканың удуртукчулары бензин, солярка тып алыр дээш күзүн Омскиже, Ангарскиже болгаш Ачинскиже чеже-даа чораан. Ындыг-даа болза ол черлер ам бензинни долларга садын турар апарганы-биле холбаштыр бензин, солярка садыш алыры дыка бергедээн. Ындыг-даа болза чоокта чаа ол черлериниң бирээзи керээ чарын алырының дугайында дыңнадыгны чоруткан. Ынчангаш чазак 2 млрд хире рубльди тып ап, керээни чарын эгелей берген дээрзин В. С. Очур-оол дыңнаткан.

Кожуунга одаары-биле үүгле хөмүр-дашты эвес, ам харын ыяшты хөйү-биле ажыглаар болза эки. Ылаңгыя школаларны, эмнелгелерни, улуг эвес албан черлерин ыяш-биле одаар болза, чарыгдалы эвээш. Бодап көрүнер, Қызылдан бир «КамАЗ» ишти хөмүр-даш, сөөрткениниң өртээ 600 муң рубль чедип турар.

Удавас, январь айның ортан үезинде ТР-ниң Президентизи, Чазаа эрткен чылда қылып чоруткан ажылдарының дугайында чонга отчёдун бээр. Ынчангаш ук отчёт моон мурнундаалары ышкаш эвес база ооң угланыышкыны өске болур дээрзин Владимир Салчакович тайылбырлаан, кожуун чагыргазының даргазының хүлээлгезин күүселип эгелээн Б. Ч. Баткарга болгаш өске-даа удуртукчуларга қыштты ажып эртер дээш қызымак ажылдан, кичээнгейни кошкатпазын қүзээн.

Виктор КАРА-САЛ.

Чечен Республикада болуушкуннарбиле холбаштыр Россия Федерациязының Президентизинге, Федералдыг Хуралынга болгаш Чазаанга

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ), ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ БОЛГАШ ЧАЗААНЫҢ

ҚЫЙГЫРЫЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (Парламентизи), Президентизи болгаш Чазаа Чечен Республикада калбарган боо-чепсектиг шериг хөделиишкиннери-биле холбаштыр сагыш-сеткил дүвүрээшкинин болгаш хараадалды илергейлеп тур.

Тайбың. үеде кижилер өлүмге таваржып, хөлчок улуг материалдыг когаралга чедип, хөй-хөй девискээрлериниң чогумчалыг амыдыралчурттарга байдалдары будалган. Россияның болгаш делегейниң хөй-ниитизинин кичээнгейи Соңгу Кавказче угланган.

Демократия болгаш Россия Федерациязының чаартыңган күрүне тургузулгазы шыңгыы база албадаттынган шылгалданы эртин турар. Ол бүгүнүң чылдагааннары болза федералдыг харылзааларның сайзырангай эвезинде, күрүненің чаңгыс аай национал политиказының чок бооп турарында, хоойлужудулганың сула байдалында, экономиктиг болгаш социал түрүм эвес чорукта база национал онзагай үүлдерни болур-чогууру-биле өөренип көрбейн турарында болур.

Ам-даа болза дапынчы хөделиишкиннерни соксадырынга, Чечен Республиканың удуртулгазы-биле чугаалажыышкыннарга бот-боттарынга тааржыр байдалдарны дилеп тыварынга аргалар бар деп бүзүреп турар бис. Ону чедип алыр болза бүгүдеге— Чечнаның чурттакчы чонунга-даа, бүгү Россияга-даа эки болур.

Чечен Республиканың чопу боттарының конституциязу эргелерин болгаш хосталгаларын долу хемчээлге боттандырар ужурлуг.

Хан төгүүшкүнүн болдурбазы, чайладыры дээш бүгүле болдунар үүүлдерни қылырынче, өөрүлдээни политиктиг аргалар-биле таарыштыр шиитпирлээриниң аргаларын тыварынче Россия Федерациязының Президентизин, Россия Федерациязының Федералдыг Хуралын болгаш Россия Федерациязының Чазаан қыйгырып тур бис.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (Парламентизи).

Қызыл хоорай. 1994 чылдың декабрь 21.

ЧЕЧЕН РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧОНУНГА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ), ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ БОЛГАШ ЧАЗААНЫҢ

ҚЫЙГЫРЫЫ

Эргим чер-чурттугларывыс! Чечен Республикада бооп турар, аар-берге болуушкуннарны Тыва Республиканың чону аарышкы болгаш дүвүрел-биле көрүп турар. Соңгу Кавказтың улустарының төөгүлүг салым-чолунга ажыг-түрегиниң, айыыл-халаптың чаа арны ажыттынган.

Болган таварылганы демнежип алгаш ажып эртерин Россия Федерациязының бүгү улустарындан үе пегеп турар. Конституция өөрүлдээлерин шиитпирлээрилге дайын чепсек болбас ужурлуг. Улустуң тура-соруун илередириниң болгаш боттуг, улусчу эрге-чагырганың илегелдиг болгаш хоойлу езугаар механизмин каттыштырган күженишкиннер-биле тургузуп болурунга бүзүреп турар бис.

Бис шаг-шаандан бээр Чечняда чурттан турар улустарның чаңчылдарын, чүс-чүс чылдардағы дуржулгазын болгаш мерген угаанын ханызы-биле хүндүлеп база сактып чоруур бис. Чечен Республиканың чонунуң бодалдарынга болгаш тура-соруунга даянган үүгле политиктиг аргалар өөрүлдээни шиитпирлеп шыдаар аргалыг.

Талаларның бот-боттарын өлүржүр хөделишкиннерни соксадырынче, тайбың амыдыран, чурттаарынга бодунуң чарылбас эргелерин бүгү үнбиле медеглээринче, хөй-ниити чөпшээрежилгелиг болгаш тургузукчу күш-ажылдыг чурттаарынче Чечен Республиканың чопун қыйгырып тур бис.

Тыва Республиканың Президентизи.
Тыва Республиканың Чазаа.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (Парламентизи).

Қызыл хоорай. 1994 чылдың декабрь 21.

ЧАШТАР КУРУГЛАВАС

Чаа, 1995 чыл эргин қырында келген. Ону уткуур байырлал чаштарга үүдеп артық өөрүшкү, хөг.

Қызыл хоорайда бо хүнперде 33 ясли-сад ажылдап турар. Декабрьниң сөөлгү хүннеринде ясли-садтарга байырлал утрепниктери болур. Каас, чараш Чаа чыл шивизин долгандыр ойнап-хөглээн чаштарга Соок-Ирейлер, Хар-қыс даңгыналар бараан болур.

Коллектив бүгүдезин боттарының кижизидикчилериге эки болзун, байырлалдың утрепниги, дүштеки чеми амданныг, хүн бүрүнүң чеминден аңгы, онзагай болзун дээш күженип турар. Уруглар садтарында чылыг, чырык, бо хүннерден-не байырлал шинчи кирер шиметтиген.

Өөрүшкү-хөгден артық үүве — чигир-чимис дээрзин чаш кижи бүрүзү маңаар. Соок-Ирей қырган-ачаның чаштарга сөңү — чигир-чимис дээжизин урган хап дүвүн ада-ие дүптээр. Акша-төгерикке берге үеде ону уруглар садтарының бөлүктериниң ада-иелер-биле дугурушканын ёзугаар түнге садын белеткеп турар.

Бистиң корр.

ЧЕЧНЯДА БАЙДАЛ

МОСКВА. Россия Федерациязының Президентизи Борис Ельцин чечен улуска қыйгырыг қылган. Чечняда дүрүм чок ёзу-биле тургустунган чепсектиг отрядтарны тарадыры, оларның боо-чепсээн хураары, Дудаевтиң ёзучурумундан чечен улусту хостаары — Россия Федерациязының федералдыг органнарының кол сорулгазы болуп турар деп, қыйгырыгда демдеглээн.

ВЛАДИКАВКАЗ. Чечен Республикада болуушкуннарга холгаарлап киржири-биле 4 батальон шериглерни Кавказ чоогунуң қазактары организастаан болгаш оларны чоокку үеде Чечняның девискээринче киирер деп турар. Ынчангаш Чечен Республиканың девискээринге хан төгүүшкүннүг болгаш үреглекчи дайын улам-на калбарар чыгыы болуп турар.

ГРОЗНЫЙ. Дудаевтиң шериг штавынын дыңнадыын ёзугаар алырга, Россияның шериглериниң болгаш Дудаевтиң талалакчыларының аразына тулчуушкуннар декабрь 21-де Долинский суурнуң районунга үргүлчүлээн. Россияның шериг самолёттары декабрь 21-ден 22-же дүнезинде Чечен Республиканың пайысылалы Грозный хоорайны, база катап бомбалаан. Оларның октаан бомбалары хоорайның төвүнге болгаш қыдыларынга частып турган. Өлүм-чидим болгаш үрегдээшкиннер дугайында медээни дамчытпаан.

СТАВРОПОЛЬ. Дагестаннын Сайыттар Төвүлели түскай медеглел қылгаш, Чечняда байдал-биле холбаштыр сеткил дүвүрээшкинин илергейлээн. Чечен Республикада дайын чорудулгаларын доңдораан соксадырынче болгаш чугаалажыышкыннарны эгелээринче чидиг өөрүлдээниң бүгү киржикчилерин Дагестан Республиканың чазаа қыйгырган.

МОСКВА. Россия Федерациязының Президентизи Борис Ельциниң Чарлыын ёзуқаар Чечен Республикага РФ-тиң Президентизиниң бүрүн эргелиг төлээлекчизинин албан-дужаалын доктаадып турган.

(РосИТА—СЧТА).

«КҮШ-КУЛЬТУРА БОЛГАШ СПОРТ ДУГАЙЫНДА»

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт дугайында хоойлузу Тыва Республикада күш-культура база спорт талазы-биле, ооң иштинде спортчу туризмни, техниктиг болгаш шериг-дузалал хевирлерин, улусчу оюннарны база спорттуң национал хевирлерин эрге-хоойлу талазы-биле аайлап-башкарарының кол-кол дүрүмнерин доктаадып тодарадып турар.

1 чүүл. Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле хоойлужудулгазының сорулгалары

1. Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт дугайында хоойлузу кижиниң күш-шыдал база сагыш-сеткил талазы-биле бүгү талалыг хөгжүлдезинче, хамаатыларның күш-ажыл кылыр аргашинээниң бедик деннелин, чиик сергек, узун назылыг болурун чедип алырынче, чурттакчы чоннуң кадык болур болгаш эстетиктиг дыштанылгазынга таарымчалыг байдалды хандырарынче, улустар аразының, база националдар аразының кады ажылдажылгазын быжыглаарынче угланган.

2. Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле хоойлужудулгазының сорулгазы болза:

а) күш-культура база спорт мергежилгелери кылырынга хамаатыларның эргелерин хандырары болгаш камгалааары;

б) Тыва Республикага күш-культураның база спорттуң системазының ажылдаарынга болгаш хөгжүлдезинге эрге-хоойлу магадылалын тургузары;

в) күш-культура база спорт талазы-биле тус-тус кижилерниң база юридиктиг эрге-байдалдыгларның эргелерин, хүлээлгелерин болгаш харыысалгазын тодарадып, а ол ышкаш бо адырга оларның харылзааларын эрге-хоойлу аайы-биле таарыштырары.

2 чүүл. Хамаатыларның күш-культура талазы-биле эргелери

1. Тыва Республиканың хамаатылары күш-культура болгаш спорт (ооң иштинде спортту профессия кылдыр мергежилгелери кылыр, күш-культура-кадыкшылга база спортчу угланышкынныг организацияга каттыжар, республикада күш-культура-спорт шимчээшкинин эргелен-башкарарынга киржир эргелиг.

2. Ол эргелерни хандырар сорулга-биле күрүне болза, күш-культура-биле спорт мергежилгелери кылырын бо адырга бадылаан күрүне программаларын, эртем шинчиледдерин ёзугаар акшаландырар, чоннуң бүгү-ле бөлүктериниң күш-культура кижизидилгезиниң программазын ажылдан кылыр, оларның күүселдези дээш контрольду боттандырар, күш-культура-спорт индустриязын хөгжүдүп, тускай эртемниглерни белеткеп база-билинг бедидер, күш-культура-спорт талазы-биле хамаатыларның эрге-ажыын хоойлу-дүрүм ёзугаар камгалаар, хамаатыларның кадык-шыырак боон, арыг чаагай шинчилиг амыдыралды болур дээн чүткүлүн деткин турар.

3 чүүл. Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт

1. Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт республиканың күрүне башкарылгазының база тус черниң бот-эргелел органнарының, чагыргаларының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларның күш-ажылчы коллективтериниң хөй-ниити каттыжышкынларының кады чорудар адыры боон турар.

2. Күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу угланышкынныг хөй-ниити каттыжышкыннары кылдыр күш-культура болгаш спорт ниитилелдерин, спорттуң хевирлериниң аайы-биле федерацияларны, ассоциацияларны, фондуларны, клубтарны база бодунуң сорулгазын күш-культураны болгаш спортту сайзырадыры кылдыр салын турар хамаатыларның өске-даа каттыжышкыннарын хүлээп көөр.

3. Күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу угланышкынныг хөй-ниити каттыжышкынныг бодунуң ажыл-чорудулгазынга хөй-ниити каттыжышкынларының дугайында хоойлужудулганы база бо хоойлуну удуртулга болдурар.

4 чүүл. Күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың эрге-хүлээлгелери

1. Тыва Республика күш-культура болгаш спорттуң хөгжүлдезин, ооң иштинде чурттар аразының спортчу харылзааларын бот-тускайлап база бүрүн долу хемчээлиби-биле боттандырып турар.

2. Эрге-чагырганың база башкарылганың күрүне органнарының эрге-хүлээлгелеринге:

а) күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне политиказын тодарадыры;

б) бичии уругларның эрте чажындан база аныяктарның күш-культура кижизидилгезиниң системазын сайырадыры кылдыр, аныяктарны бодунуң ажыл-чорудулгазынга хөй-ниити каттыжышкынларының дугайында хоойлужудулганы база бо хоойлуну удуртулга болдурар.

4 чүүл. Күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың эрге-хүлээлгелери

1. Тыва Республика күш-культура болгаш спорттуң хөгжүлдезин, ооң иштинде чурттар аразының спортчу харылзааларын бот-тускайлап база бүрүн долу хемчээлиби-биле боттандырып турар.

2. Эрге-чагырганың база башкарылганың күрүне органнарының эрге-хүлээлгелеринге:

а) күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне политиказын тодарадыры;

б) бичии уругларның эрте чажындан база аныяктарның күш-культура кижизидилгезиниң программазын ажылдан кылыр, оларның күүселдези дээш контрольду боттандырар, күш-культура-спорт индустриязын хөгжүдүп, тускай эртемниглерни белеткеп база-билинг бедидер, күш-культура-спорт талазы-биле хамаатыларның эрге-ажыын хоойлу-дүрүм ёзугаар камгалаар, хамаатыларның кадык-шыырак боон, арыг чаагай шинчилиг амыдыралды болур дээн чүткүлүн деткин турар.

3 чүүл. Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт

1. Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт республиканың күрүне башкарылгазының база тус черниң бот-эргелел органнарының, чагыргаларының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларның күш-ажылчы коллективтериниң хөй-ниити каттыжышкынларының кады чорудар адыры боон турар.

2. Күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу угланышкынныг хөй-ниити каттыжышкынныг бодунуң ажыл-чорудулгазынга хөй-ниити каттыжышкынларының дугайында хоойлужудулганы база бо хоойлуну удуртулга болдурар.

4 чүүл. Күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың эрге-хүлээлгелери

1. Тыва Республика күш-культура болгаш спорттуң системазының ажылдаарынга болгаш хөгжүлдезинге эрге-хоойлу магадылалын тургузары;

в) күш-культура база спорт талазы-биле тус-тус кижилерниң база юридиктиг эрге-байдалдыгларның эргелерин, хүлээлгелерин болгаш харыысалгазын тодарадып, а ол ышкаш бо адырга оларның харылзааларын эрге-хоойлу аайы-биле таарыштырары.

2 чүүл. Хамаатыларның күш-культура талазы-биле эргелери

1. Тыва Республиканың хамаатылары күш-культура болгаш спорт (ооң иштинде спортту профессия кылдыр мергежилгелери кылыр, күш-культура-кадыкшылга база спортчу угланышкынныг организацияга каттыжар, республикада күш-культура-спорт шимчээшкинин эргелен-башкарарынга киржир эргелиг.

2. Ол эргелерни хандырар сорулга-биле күрүне болза, күш-культура-биле спорт мергежилгелери кылырын бо адырга бадылаан күрүне программаларын, эртем шинчиледдерин ёзугаар акшаландырар, чоннуң бүгү-ле бөлүктериниң күш-культура кижизидилгезиниң программазын ажылдан кылыр, оларның күүселдези дээш контрольду боттандырар, күш-культура-спорт индустриязын хөгжүдүп, тускай эртемниглерни белеткеп база-билинг бедидер, күш-культура-спорт талазы-биле хамаатыларның эрге-ажыын хоойлу-дүрүм ёзугаар камгалаар, хамаатыларның кадык-шыырак боон, арыг чаагай шинчилиг амыдыралды болур дээн чүткүлүн деткин турар.

3 чүүл. Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт

1. Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт республиканың күрүне башкарылгазының база тус черниң бот-эргелел органнарының, чагыргаларының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларның күш-ажылчы коллективтериниң хөй-ниити каттыжышкынларының кады чорудар адыры боон турар.

2. Күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу угланышкынныг хөй-ниити каттыжышкынныг бодунуң ажыл-чорудулгазынга хөй-ниити каттыжышкынларының дугайында хоойлужудулганы база бо хоойлуну удуртулга болдурар.

4 чүүл. Күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың эрге-хүлээлгелери

1. Тыва Республика күш-культура болгаш спорттуң системазының ажылдаарынга болгаш хөгжүлдезинге эрге-хоойлу магадылалын тургузары;

в) спортчу курлавырларны болгаш бедик мергежилдиг спортчуларны белеткээрин, кожуунның, хоорайның шилиндек командаларын белеткээрин организастаары;

г) республикага спорттуң национал хевирлерин база улусчу оюннарны хөгжүдеринге деткимче көргүзери;

д) спортчу курлавырларны болгаш бедик мергежилдиг спортчуларны белеткээрин, кожуунның, хоорайның шилиндек командаларын белеткээрин организастаары;

е) республикага спорттуң национал хевирлерин база улусчу оюннарны хөгжүдеринге деткимче көргүзери;

ж) Тыва Республиканың спортчу каттыжышкынларынга, а ол ышкаш уставтары-биле кожуунның кежигүн боон болуруп ийикпе азы ооң чыынды командаларының киржирин оларның чорудуп турар хемчеглеринге киржип болур деп көрген бүгү-россияның база чурттар аразының каттыжышкынларынга кожуунның өмүнээзинден төлээлээри;

з) спортчуларның база тускай артемниглерниң социал камгалалының, оларның кадыын камгалаарының талазы-биле хемчеглери организастаары болгаш хандырары;

и) керээге үндезилээш, Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт башкарылгазының органнарынче кожуун биле Тыва Республиканың бүгү-россия деннелинге аайлап дугуржуруп негээр, ниити эрге-ажыктарын илередип турар бүрүн эрге-хүлээлгелерин төлээледири хамааржыр.

6 чүүл. Албан черлеринге, организацияларга, бүдүрүлгелерге база оларның каттыжышкынларына күш-культура.

1. Албан черлериниң, организацияларның, бүдүрүлгелериниң болгаш оларның каттыжышкынларының чагыргазы ажыл хүнүнүң чурумунга, катап күш-шыдал кирип, сегип алыр база профессионал-дузалал мергежилгелер кылырын, ажыл соонда катап арга-шинек кирип, аарыгга удур хемчеглер алырын, спорт-массалыг ажылды, спортчу-кадыкшыл туризмин киришпир, ажылдакчыларынга күш-культура мергежилгелери кылыр оларның эргелерин боттандырарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээр хүлээлгелиг.

2. Күш-культура мергежилгелери кылырынга материалдыг баазаны тургузарының болгаш ажыглаарының, ажылдакчыларның база оларның өг-бүлелериниң кежигүннериниң хуузунда болгаш бөлүү-биле-даа күш-культура мергежилге кылырынга акшаландырыышкынны, тускай эртемниглер-биле хандырарын коллективтиг база күш-ажылчы керээлер (дугуржулгалар)-биле тодарадыр.

3. Бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар болгаш оларның каттыжышкынары, өнчүүнүң хевиринден ылгал чокка, Тыва Республиканың күрүнешиң эрге-чагырга база башкарылга органнарының бадылааны, сүмелээни нормативтерге дүүштүр күш-культура болгаш спорт талазы-биле тускай эртемниглерни штаттарынга киирип ап болур.

7 чүүл. Күш-культура болгаш спортту хөгжүдеринге кадык камгалал албан черлериниң база организацияларының киржилгези

1. Кадык камгалалының, күш-культура болгаш спорттуң албан черлери база организациялары аразында сырый харылзаалыг ажылдан турар.

2. Кадык камгалалының албан черлери болгаш организациялары:

а) күш-культураны аарыгларга баш удур хемчеглер алырының база эмнээриниң аргазы кыылдыр ажыглаар;

б) күш-культура болгаш спорт мергежилгелери кылын турар улуска эмчи контролюн боттандырар;

в) күш-культураның колкол кезектерин (күш-культураның мергежилгелерин, дадыгыышкынны, чогумчалыг чемненилге, тыпышкын гимнастиказы, аутотренинг, пугуушкун база бот-пугуушкун болгаш кижинин күш-шыдал кадыкшылына салдар чедиринин өске-даа аргаларын) чогумчалыг ажыглаар талазы-биле кадык камгалалының тускай эртемниглерин белеткээрин болгаш мергежилин бедидерин база билинин үнелеп көөрү хоойлужудулга-биле доктааткан чурум езугаар чоруттунар.

2. Күш-культура болгаш спорт ажылдакчыларының мергежилин бедидериниң программазын күрүне база хөй-ниити башкарылгазының республика органнары бадылаан.

3. Инструкторларны, спорттуң хөй-ниити эгелээшкин-биле ажылдан турар шиитке-кчилерин, организакчыларын белеткээриниң база билинин үнелеп көөрүнүң чурумун Тыва Республикада күш-культура болгаш спорттуң күрүне база хөй-ниити башкарылгазының органнары тодарадыр.

7 чүүл. Күш-культура болгаш спортту хөгжүдеринге кадык камгалал албан черлериниң база организацияларының киржилгези

1. Кадык камгалалының, күш-культура болгаш спорттуң албан черлери база организациялары аразында сырый харылзаалыг ажылдан турар.

2. Кадык камгалалының албан черлери болгаш организациялары:

а) күш-культураны аарыгларга баш удур хемчеглер алырының база эмнээриниң аргазы кыылдыр ажыглаар;

б) күш-культура болгаш спорт мергежилгелери кылын турар улуска эмчи контролюн боттандырар;

в) күш-культураның колкол кезектерин (күш-культураның мергежилгелерин, дадыгыышкынны, чогумчалыг чемненилге, тыпышкын гимнастиказы, аутотренинг, пугуушкун база бот-пугуушкун болгаш кижинин күш-шыдал кадыкшылына салдар чедиринин өске-даа аргаларын) чогумчалыг ажыглаар талазы-биле кадык камгалалының тускай эртемниглерин белеткээрин болгаш мергежилин бедидерин база билинин үнелеп көөрү хоойлужудулга-биле доктааткан чурум езугаар чоруттунар.

2. Күш-культура болгаш спорт ажылдакчыларының мергежилин бедидериниң программазын күрүне база хөй-ниити башкарылгазының республика органнары бадылаан.

3. Инструкторларны, спорттуң хөй-ниити эгелээшкин-биле ажылдан турар шиитке-кчилерин, организакчыларын белеткээриниң база билинин үнелеп көөрүнүң чурумун Тыва Республикада күш-культура болгаш спорттуң күрүне база хөй-ниити башкарылгазының органнары тодарадыр.

11 чүүл. Өөредилге болгаш школа назыны четпээннерниң албан черлеринде күш-дамыр кижизидилгези

1. Өөренип турарларның болгаш школа назыны четпээн уругларның кадыын камгалаары база быжыглаары, оларның күш-дамырны сайзыраңгайжыдарына болгаш амыдыралдың арыг чаагай болурунга негелде-хереглелди кижизидери бүгү-ле хевирлериниң өөредилге база школа назыны четпээннериниң албан черлериниң кол сорулгаларының бирээзи боон, айыткан албан черлериниң чагыргаларының база педагог ажылдакчы бүрүзүнүң хүлээлгелериниң бөлүүнге кирип турар.

2. Өөредилге албан черлери тус черниң байдалдарын база өөренин турарларның эрге-ажыктарын барымдаалап тургаш, күш-культура кичээлдериниң хевирлерин болгаш күш-дамыр кижизидилгезиниң аргаларын, спорттуң база шимчевир идепкейниң хевирлерин, кичээлдерниң методтарын болгаш үргүлчүлээр үезин (неделяда бөш шактан эвээш эвес) күрүнеиң өөредилге программаларының, күш-шыдал белеткелиниң нормативтеринге үндезилеп, боттары тускай тодарадыр, а ол ышкаш кичээлден дашкаар күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу ажылга школадан дашкаар албан черлерин база күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу угланышкынныг хөй-ниити каттыжышкынарын, оон иштинде спорттуң хевирлериниң аайы-биле федерацияларны хаара тудуп тургаш, кичээлден дашкаар күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт талазы-биле ажылды чорудар.

3. Школа назыны четпээн уругларның күш-дамыр кижизидилгезин школа назыны четпээннериниң албан черлериниң программазында күш-культура талазы-биле неделяда сес шактан өвээш эвес үргүлчүледдиг күш-культураның халас кичээлдерин ажыглаан турган боттандырар.

4. Күш-культура биле спортту эргелеп-башкарарының тус чер органнары өөредилгени эргелеп-башкарарының күрүне органнары-биле кады тус чер бюджеттериниң күсели-биле өөредилге база школа назыны четпээннериниң күрүне албан черлеринге немей өөредилге болгаш өөредилгеден дашкаар күш-культура-спорт кичээлдерин киирер эргелиг.

5. Өөредилге болгаш школа назыны четпээннериниң албан черлери чыл санында-ла күрүнеиң дыштаактан нормативтери езугаар, өөренип турарларның база школа назыны четпээннериниң күш-дамыр талазы-биле белеткелдиин хынап турар.

6. Өзүлдезинде хажыдыышкынныг өөреникчилер-биле өөредилге программазында киирген кичээлдерни күш-шыдал киирип, кадыкшыдар кылдыр сүмелээн тускай хуу программага дүүштүр эрттирер.

12 чүүл. Школадан дашкаар база кичээлден дашкаар күш-культура-кадыкшылга, спортчу организациялар

1. Бичии уругларны болгаш аныяктарны күш-культура-спорттуң доктаамал кичээлдеринге хаара тударын, оларга күш-дамыр сайзыралынга байдалдарны хандырарын немелде өөредилгениң албан черлери: спорт школалары, секциялар, клубтар болгаш өөредилге дугайында хоойлужудулга-биле дүүштүр тургустунган база ажылдан турар школадан дашкаар, кичээлден дашкаар күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт организациялары боттандырар.

2. Школадан дашкаар база кичээлден дашкаар күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт организацияларының ажылын өөредилгени, күш-культураны база спортту эргелеп-башкарарының күрүне органнары боттандырын чорулар.

13 чүүл. Чурттан турар черниң аайы-биле база массалыг дыштанылга черлеринге күш-культура

1. Чоннуң чурттан турар черниң аайы-биле база массалыг дыштанылга черлеринге күш-культура мергежилгелери кылырынга байдалдарны тургузарын күш-культура болгаш спортту хөгжүдериниң программаларын акшаландырарының күрүне нормативтерин езугаар тус чер бюджеттериниң акша-хөренгилериниң күсели-биле тус черниң бот-башкарылга органнары боттандырар.

14 чүүл. Санаторий-курорт албан черлеринге, дыштанылга бажыңнарынга болгаш турисчи баазаларга күш-культура-кадыкшылга ажылы

Бүгү-ле санаторий-курорт албан черлеринге, дыштанылга бажыңнарынга болгаш турисчи баазаларга оларның администрациязынга опаан турары күш-культура-кадыкшылга база эмнелге-профилактиктиг хемчеглерни ийи-чаңгыс, бөлүк-даа улус-биле чорударынга таарымчалыг байдалдарны албан тургузар.

15 чүүл. Инвалидтерниң күш-культуразы болгаш спорту

1. Инвалидтерге күш-культураны база спортту хөгжүдери оларның шимченир идепкейин бедидеринче угланган болгаш күш-шыдал киирип, кадыын бүгү талалыг быжыктырарының болгаш социал чанчыгыышкынының тодаргай негелдези боон турар.

2. Тус чер чагыргалары, күш-культура биле спортту эргелеп-башкарарының, чоннуң социал камгалал, кадык камгалал база өөредилге органнары тус чер бюджелиниң акша-хөренгизиниң күсели-биле күш-культура болгаш спорт кылырынга байдалдарны тургузарын, кадрлар белетколин, методиктиг, эмнелге хандырылгазын база күш-культура-кадыкшылга, спорт оран-бажыңнарынга, тулугларынга инвалидтерниң эмнелге контролюн боттандырар.

3. Инвалидтерниң күш-культура болгаш спорт мергежилгелери кылырын хандырарынга протез-ортопедиктиг херектелдерни, тускай дериилгелерни, тренажтарны болгаш спортчу дериилгелерни тус черниң бюджелиниң акша-хөренгилериниң күсели-биле улетпүр бүдүрүлгелери база бүдүрүлге кооперативтери бүдүрүп кылыр.

16 чүүл. Тыва Республиканың спортчу шимчээшкинин удуртуру, организастаары болгаш углап-башкарары

1. Тыва Республиканың девискээринде спортчу шимчээшкинни демократтыг принциптерге эргелеп-башкарар болгаш таарыштырар, күш-культураны база спортту эргелеп-башкарар талазы-биле күрүне органы база ооң кожуннарда болгаш хоорайларда структуралары ону боттандырар.

2. Тыва Республиканың хамаатылары массалыг спорттуң база дээди чедиишкиннерлиг спорттуң хөгжүлдезин эргелеп-башкарар, а ол ышкаш бот-башкарыр күш-культура-кадыкшылга ажылын боттандырар сорулга-биле күш-культура-спорт ниитилелдеринге, федерацияларга, ассоциацияларга болгаш хамаатыларның өске-даа каттыжышкынарынга бактаан кирер, каттыжар эргелиг.

3. Күш-культура-кадыкшылга угланышкынныг хөй-ниити каттыжышкынны боттарының ажыл-чорудулгазынга хөй-ниити каттыжышкынарының дугайында хоойлужудулганы, бо Хоойлуну болгаш боттарының уставтарын удуртулга болдурар.

4. Күш-культураны болгаш спортту эргелеп-башкарарының күрүне база янзы-бүрү деңнелдериниң хөй-ниити органнарының бот-боттарының аразында харылзаазын күштүг боон турар хоойлужудулга ёзугаар чорудар.

5. Спорттуң хевирлериниң талазы-биле республика федерациялары болгаш оларга деңнештирген спортчу каттыжышкыннар Тыва Республиканың девискээринге спорт талазы-биле бодунуң тааржыр хевирин хөгжүдер эргелиг, делегей каттыжышкынарының уставтарынга база күштүг боон турар хоойлужудулгага чөрүшкек эвес уставтарын ажылынга удуртулга болдурар; федерацияларның уставтары-биле база эргежок чугула таварылгаларда, керээлер-биле быжыглаттынган, спортту башкарын эргелээриниң күрүне база эске-даа хөй-ниити органнары-биле демиг ажылдаар.

17 чүүл. Олимпий шимчээшкини

1. Тыва Республика олимпий шимчээшкинин хүлээп көрүп база деткин турар.

2. Тыва Республикада олимпий шимчээшкини Олимпий Хартиязы-биле болгаш Россия Федерациязының Олимпий комитединиң Уставы-биле дүүштүр чорун турар. Тыва Республикада Олимпий шимчээшкининиң төлээлери үстүү деңнелдиң олимпий шимчээшкининиң эргелеп-башкарар органнарынга кирип болур эргелиг.

18 чүүл. Бедик мергежилдиг спортчуларны белеткээри

1. Дээди чедиишкиннериниң спорту кижиниң күш-шыдалының аргаларын ажыглаарынче угланган, дыштанылганы, улустар аразында кады ажылдажылганы, тайбыны, найыралды организастаарының чепсээ боон турар.

2. Күш-культура болгаш спорттуң күрүне база хөй-ниити башкарылгазының органнары бедик мергежилдиг спортчуларны белеткээр талазы-биле тускайжыттынган албан черлериниң болгаш организацияларның ажылынга ёзу-чурумун тодаргайлаар.

3. Тус чер бот-башкарылга органнары, күш-культураның болгаш спорттуң күрүне база хөй-ниити удуртулга органнары айыткан албан черлериниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар.

4. Бедик мергежилдиг спортчуларны тускайжыттынган организация-биле спортчунуң кежигүн боон турары күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу угланышкынныг (спорттуң хевириниң талазы-биле федерация, клуб, өске-даа спорт организациязы-биле) организацияның (каттыжышкынның) аразында чарган, акшаландырыышкынның хевир-янзызын тодарадыр керээге (дугуржулгага) үндезилээш, тускайжыттынган организациялар болгаш албан черлери белеткээр.

19 чүүл. Спортчуларның социал болгаш эрге-хоойлу талазы-биле камгалалы

1. Күш-культураны болгаш спорт мергежилгелерин организастыы-биле кылын турар хамаатыларга социал камгалал дугайында хоойлужудулга хамааржыр.

2. Спортчуларның база спорттуң хевирлериниң талазы-биле шиитке-кчилериниң ыяап-ла камгаладылгазының ёзу-чурумун болгаш негелдерин күш-культураның база спорттуң күрүне башкарылгазының органнары биле хөй-ниити каттыжышкынары, спортчу клубтар, төптер керээге (дугуржулгаларга) үндезилеп доктаадыр.

3. Күш-культура биле спорттуң күрүне болгаш хөй-ниити башкарылгазының органнары, хөй-ниити каттыжышкыннары, спортчу клубтар, төптер, тускайжыттынган спортчу өске-даа организациялар база албан черлери спортчуларга эргежок чугула социал-амыдырал байдалдарын тургузаар, спортчу ажыл-чорудулгазы доостурга, оларның кадыын камгалаар болгаш ажылга киирерин хандырар хүлээлгелиг.

4. Тыва Республиканың чыынды командазынга киргеш, республика деңнелинден куду эвес маргылдааларга чыынды команданың составынга киржип турар спорттуңнуң күш-ажыл төлевириниң хоойлужудулганың доктаатканы эң кудуку үштен эвээш эвес хемчээли түүнүг акшаны күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне эргелеп-башкарылгазының органы бодунуң хууда акша-хөренгилериниң күсели-биле ай санында санап бээр.

20 чүүл. Профессионал спортчу ажыл-чорудулга

1. Профессионал спорт — спортчу-көрүлде хемчеглериниң экономиктиг ажыктыг болгаш бедик информас. оюн-тоглаа талазын көрүп турар коммерция-спортчу ажыл-чорудулга болур.

2. Россия Федерациязының хамаатызы профессионал спорт-биле республиканың девискээринге база өске-даа күрүнелерге спортчу пиикпе спорттуң хевириниң талазы-биле маргылдааларга шиитке-кчи болуп-даа киржир эргелиг.

3. Спортчуларның төлевиртиг профессионал ажыл-чорудулгазының чурумун көрээ (дугуржулга) ёзугаар доктаадыр.

21 чүүл. Тыва Республикада спортчу ажыл-чорудулга

1. Тыва Республикада спорт болза, чурттакчы чоннуң дыштанылгазын организастаарынга бараан болур болгаш хамаатыларның күш-дамыр база эстетиктиг кижизидилгезинге, улустар база националдар аразының хамаарылгаларын быжыглаарынга бараан болур.

2. Спортка кижиниң эргелерин кызыгдаарын, политиктиг, сөөк-язы, национал, шажын болгаш өске-даа шинчиледдер-биле ылган өскелээрин шуут шыгыы хоруур.

3. Спортчулар спортчу чедиишкиннерни чедип алырыбиле спортка хорун каан аргаларны болгаш кажарлаашкынларны ажыглавас, а ол ышкаш идиг бээр кылымал чүүлдерни — допинг бүдүмелдерни, делегейниң спортчу организацияларының балыаны-биле көрүп каан даңзыда кирип турар хоруглуг бүдүмелдерни ажыглаар эргези чок.

22 чүүл. Күш-культура-кадыкшылга, спортчу база турисчи ужур-дузалыг барааннар

Күш-культура-кадыкшылга, спортчу база турисчи ужур-дузалыг кылыглар, дерилгелер болгаш техниктиг чепсек-хереклелдер, сайгарын саарарының аргаларындан хамаарылга чокка, улустуң хереглел бараанларының бөлүүнге хамааржыр.

23 чүүл. Күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт тудуглары

1. Чурттал районнарынга күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт объектилерин тус чер чурттал түдүүнга көрдүнген бюджеттеринің акша-хөренгизинин күсели-биле тудар.

2. Тус чер бот-башкарылга органнары оларның девискээринге күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу ужур-дузалыг объектилерин доктааткан чижек-нормалар ёзугаар планнаарын, төлевилээрин болгаш ажыглалга киирерин контрольдаар. Чурттал районнарын ажыглалга киирер талазы-биле хүлээп алыр, дужаар комиссияларның составынга күш-культура болгаш спорт башкарылгазының күрүне органнарының төлээлерин киирер. Оларның киржилгези чокка ат салган актылар күш чок.

3. Чурттал районнарының кол-кол күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт тудуглары-биле болур-чогуур хандырылгазының нормативтерин чурттакчы чоннуң сырыйындан база тус черниң агаар-бойдус байдалдарындан хамаарыштыр күш-культура биле спорт башкарылгазының күрүне органнары тодарадыр.

4. Ук чурттал районунуң девискээринге эргизинге деп хемчээлиг спортчу тулугларны тутпааанда, күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу тулугларны чок кылбас база хуужутпас.

5. Херээ сорулгазы-биле ажыглаттынмайын турар күш-культура-кадыкшылга база спорт тулугларынга чылдынна немелде үндүрүг онаар. Үндүрүг онаарының чурумун Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле доктаадыр.

6. Эштир бассейннер база күш-культура-спорт залдары чок чаа уруглар албан черлерин болгаш өөредилге черлерин тутпас, эде кылбас.

24 чүүл. Күш-культура спортчу чингелдериг ачы-дуза чедирилгези.

1. Хөй уруглуг болгаш хандырылгазы кошкак өг-бүлелерден уруг-дарыгларга, инвалидтерге, өскүс уруглларга күш-культура - кадыкшылганың ачы-дузазын халаска, школа назыны четпээн назылыг, өөренип турар уруг-дарыгларга, а ол ышкаш Адаччыттың Улуг дайынының киржикчилеринге болгаш оларга деңнештирген хамаатыларга — тус чер бюджеттериниң күсели-биле чингелделиг ачы-дуза чедирер.

2. Күш-культура-кадыкшылга ачы-дузазын халас ийикпе азы чингелделиг ажыглап турар хамаатыларның өске бөлүктериниң санданызын, а ол ышкаш чингелделиниң хемчээлип Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле, тус черниң бот-башкарылга органнарының шиитпирлери-биле доктаадып тодарадыр.

25 чүүл. Күш-культура болгаш спорт мергежилгелери кылып, спортчу маргылдааларда база спорт-көрүлде хемчеглер эрттирип турда, хамаатыларның айыл чок чоруунуң чижек-нормаларын болгаш дүрүмнерин сагыыры, кадыкшылын, ат-алдарын болгаш төлептиг чоруун камгалаары

1. Күш-культура болгаш спорт талазы-биле тускай эртемниглер, инструкторлар база организакчылар, оон иштинде хөй-ниити эгелээшкин-биле ажылдан турарлар, күш-культура-спорт кичээлдерин болгаш маргылдааларын хамаатыларның кадыынга, ат-алдарынга болгаш төлептиг чоруунга хора чедирбес, донгун чоруктун болгаш күчүлээшкиниң илерээшнинин болдурбас кылдыр эрттирер хүлээлгелиг.

2. Күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт тудугларының администрациязы кичээлдер база маргылдаалар эрттирер бүгү черлерни айыл чок чорук база санитар-гигиеналыг чижек-нормалар болгаш дүрүмнер-биле дүүштүр чогуур техниктиг дерилгезин хандырар.

3. Күш-культура-спорт организацияларынга тускай белеткелди эрткен болгаш спорттуң хевир аайы-биле шылгаан, шиитке-кчи кылдыр спорт федерациязының чөпшээрээни улусту спортчу маргылдааларны судьялаар кылдыр чөпшээрээр.

4. Маргылдааларны эрттирип турар үеде, айыл чок чоруктун болгаш санитар-гигиеналыг чижек-нормаларны база дүрүмнерни сагыыр, хамаатының кадыынга, ат-алдарынга болгаш төлептиг чоруунга хора чедирбес ужурлуг.

26 чүүл. Күш-культураны болгаш спортту акшаландырары

1. Күш-культураны болгаш спортту акшаландырарының үнер дөзү болза, Тыва Республиканың республика бюджеди, кожуунларның, хоорайларының, көдээ чагыргаларының бюджеттери, албан черлериниң, организацияларының, бүдүрүлгелериниң болгаш оларның каттыжышкынарының, ооң иштинде күш-культура-кадыкшылга база спортчу угланышкынныг хөй-ниити каттыжышкынарының акша-хөренги салыышкынары, а ол ышкаш спортчу хемчеглерни чаалаарынга болгаш телевидениге дамчыдар эргени садарындан, күш-культура-спорт хөгледиг хемчеглерни, спорт лотереяларын эрттиреринден кирер акша-хөренгилерден, күрүнешиң социал камгаладылгазының акша-хөренгилериниңден, организациялардың болгаш хамаатыларның дузаламчы өргүл белектериниңден база кирер өске-даа акша орулгалар боон турар.

2. Күш-культура болгаш спорттуң чарыгдалдарын акшаландырарынга акша-хөренгини Тыва Республиканың бюджединге аңгы одуруг-биле айтыр.

Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорттуң республика фондузун тургузарының үнер дөстери болза, Тыва Республиканың республика бюджединиң 2 хуудан эвээш эвес хемчээлдиг акша-хөренгизи, күш-культура-спорт организацияларындан, чурттакчы чонга күш-культура-кадыкшылга база

(Уланчызы 3-кү арында).

«КҮШ-КУЛЬТУРА БОЛГАШ СПОРТ ДУГАЙЫНДА»

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

спортчу ачы-дуза көргүзүп турар спорт тудугларындан спортчу ужур-дузалыг продукцияны болгаш бараан-нарны кылып бүдүрүп турар бүдүрүлгелерден, ол хемчеглерни телевидениеге дамчыдар эргелерни сатканындан орулгаларны ап турар, күш-культура-спорт көрүлге хемчеглериниң организакчыларындан база оларны эрттирип турар үеде реклама чарлап таратканындан кирген акша-хөреңгиниң чамдыызы; спорт лотереяларының бүгүлде хевирлерин эрттиреринден Тыва Республиканың бюджединче шилчидер акша-хөреңгиниң, организацияларның, бүдүрүлгелериниң болгаш оларның каттыжыышкыннарының, хуу улустуң эки тура салыглары база Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга чөрүшкек эвес өске-даа акша-орулгалар бооп турар.

3. Бюджеттен дашкаар дөстерден кирер акша-хөреңгилерин киириштирер сорулга-биле Тыва Республикада күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринге бюджеттиң шилчилгелерин кызырарынга үндезин болбас.

4. Дээди чедишкиннерлиг спортту хөгжүдериниң сорулгаларынга чарыгдалдарның үлүүн күш-культура болгаш спортту хөгжүдеринче угландырган акша-хөреңгиниң үжен хуузундан көвүдевес хемчээлдиг доктаадыр.

5. Күш-культура биле спортту хөгжүдеринге немелде сан-хөө акша-хөреңгилерин киириштирер сорулга-биле Тыва Республикада күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринге боттарының акша-хөреңгизин салып турар албан черлеринге, организацияларга, бүдүрүлгелерге болгаш оларның каттыжыышкыннарынга, хуу кижилерге үндүрүг талазыбиле чиигелделерни бээр. Ол чиигелделерни бээриниң чурумун Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле тодарадыр.

27 чүүл. Күш-культураның болгаш спорттуң республика фондузу

1. Тыва Республикада күш-культура болгаш спорттуң республика фондузунуң күш-культура биле спорттуң республика программазын боттандырары-биле холбашкан хемчеглерни акшаландырарынче угланган акша-хөреңгини каттыштырар, күш-культура-спорт шимчээшкинин хөгжүдер сорулга-биле тургузар.

2. Тыва Республикада күш-культура болгаш спорттуң республика фондузун тургузарының, а ол ышкаш ооң акша-хөреңгилериниң чарыгдалын Тыва Республикада күш-культура болгаш спорттуң республика фондузунуң дугайында Тыва Республиканың Дээди Хуралының бадылааны Дүрүм-биле тодарадыр.

28 чүүл. Бо Хоойлуну хажытканы дээш харыысалга

Бо Хоойлуну хажытканы албан-дужаалдыг кижилер база хамаатылар дээш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр харыысалгага онаажыр.

Тыва Республиканың Президентизи

Ш. ООРЖАК.

ДИЛГИ ФЕРМАЗЫНДА

Кызылдың ол фермазының дөртен ажыг кижилиг коллективиниң бүдүрген продукциязының ажык-түжүүн көрүп турарларның саны чыл келген тудум өзүп олурарын көрүп турар бис.

Чараш, эки шынарлыг кеш алыр дээр болза дилгилерни эът, балык, тараа аймаа, витаминнер-биле үзүктел чок хандырар, клеткаларны арыгсилиг тургузар. Мурнуку чылдарда Кызылдың эът комбинадындан эътти, ижик-хырынны, баш, дуюг дээн ышкаш продуктуну четчир кылдыр ап турган. Фермада ам турар аңга четчир эът дээр болза, чылда 300 тонна херек. Үениң аайы-биле ынча эът тывары бергедээн. Балыкты, миптайны Владивостоктан дугуржулга ёаугаар ап турар — чылда дилгилерге 400-500 тонна херек, а тараа аймаан чүс хире тоннаны чарыгдап турар. Тараа аймаан каъдык кылдыр хайындыргаш, витаминнер-биле холааш бээр, а эът, балык аймаан база-ла хайындыргаш, тырткаш бээр.

Апрель-май айларда ооллап турар үеде оларга чемни өң-не чымчак, хоолулуг кылдыр белеткээш бээр.

Бо чылын ферма 8.200 хире кешти бүдүргеш, ону үүгле республика иштинге садып сайгарган.

Бистиң корр.

ҮШ ЧЫЛ УЛАШТЫР

Тываның Россия Федерациязының составынга каттышканындан бээр 50 чыл оюнга болгаш делегейниң өг-бүле чылынга турааскааткан «Аяк шайны аартан ора» деп ажык-чугаа, ада-ие хуралы Чеди-Хөл кожуунунуң Элегес ортумак школазынга онза солун эрткен. Шак ындыг чаңчылчаан хурал-шайлаашкын бо школада 3 чыл улаштыр, чыл санында онзагай, чаа хевирге тускай сценарийлиг солун эртип, ада-иелериниң школа-биле харылзаазын быжыктырып, школа-биле өг-бүленің кижизидилге, өөредилге айтырыгларын кады демниг шиитпирлээринге улуг идигни берип турар. Хурал-кежээге чалаттырган чалчылар аъш-чем-биле, чечектер-биле дериттинген каасчараш залга долдур олурупканда, кежээниң башкарыкчызы школа директорунуң кижизидилге талазы-биле оралакчызы Татьяна Туктугооловна Ымбын тыва йөрээлдер-биле чыылган чонну, ада-иелерни аяк шайны аартавышаан, ажык-чугаа кылырынче чалаткан.

«Делегейниң өг-бүле чылы, ада-ие комитединиң 1993-94 өөредилге чылында кылган ажылдары» деп илеткелди Улус өөредилгезиниң тергиини, соципедагог Нина Андреевна Оюн база школаның ада-ие комитединиң даргазы Уран Кара-ооловна Кара-кыс «Төрээн Тывам» деп шүлүк-биле эгелээш, эрткен өөредилге чылының түңнелдерин кылган. «Делегейниң өг-бүле чылында бистиң өөредилгевис» деп илеткелди өөредилге эргелекчизи Лариса Дадар-ооловна Салчак ада-иелерге кылган. «Авампың ырызы» деп ырыбиле музыкалыг чапсарны математика башкызы Наталья Аракчаевна Донгак күүсеткен соонда, «Делегейниң өг-бүле чылынга болгаш Тываның 50 чылынга хамаарышкан бистиң кижизидилге талазы-биле чорутканы ажылдарывыс» деп илеткелди школа директору, бо одуругларның автору кылган.

Эрткен 93-94 өөредилге чылында школа коллективи багай эвес ажылдаанын ол демдеглеп, школа амгы үеде тыва улустуң чаагай чаңчылдарынга даяныр, кижизидилге ажылын чедиишкиниг чорудун турарын чугаалаан. Ылаңгыя Чеди-Хөл кожуунунуң «Аныяк башкы-94», «Башкы-94» конкурстарга школаның тиилелгелиг черлерни алганы таварылга эвес. «Аныяк башкы-94» конкурска эге класс башкылары Надежда Анай-ооловна Дембирел, Алефтина Орловна Оюн, Наталья Аракчаевна Донгак тиилекчи болганнар. Тываның Россияга каттышканының 50 чыл оюнга турааскааткан кожуунунуң школалар аразында уран үүл көрүлдезинге башкылар, өөреникчилер коллективтери кайызы-даа ийигни черни алганнар. Школада туризм ажылы база эки черде. Школаның аныяк туристери 1994 чылдың май айда Бай-Тайга кожуунга болган туриадага ийигни черни алган, база школаның аныяк мөгелери Таңды, Чеди-Хөл кожуннарның маргылдааларынга (хостуг, тыва хүрештерге) тиилекчи боон, шаңналдыг черлерни үргүлүү ап келгеннер.

Күш-ажыл кижизидилгезиниң талазы-биле каш сөс. Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазы база багай эвес ажылдаан. 2 гектар черден, бо хире берге чаъстыг чылын шору дүжүттү — 4 тонна картошканы казып ап, 2 млн. рубль орулганы алганы эвээш-биче-даа болза база чедиишкин. Помидор, капустаның эвээш-биче-даа болдүжүдүн база алган.

Школа директорунуң илеткелинің соонда база-ла хөгжүмүүр чапсар болган. 8 «б» класстың ооллары тыва аас чогаал номерлерин күүсеткен соонда, школаның библиотекары Р. А. Санчат ада-иелерге ном делгелгезин, тыва чогаалчылар дугайында кыска тайылбыр беседаны эрттиргенин чыылганнар сонуургаан. Ада-иелериң олурар столдарының аразында мөөрей-маргылдаа эртип, концерттиг номерлерни күүседип турганы база дыка солун. А 3 «б» класстың ада-иелери тиилээш, торт-биле шаңнадыш, мактадыг черни ээлээн.

Хурал-кежээниң сөөлүнде класстарның удуртукчу башкылары боттарының клазын, идепкейлиг хөй-ниитичи ада-иелерни өөреникчилериниң, башкыларның боттарының кылып алганы Хүндүлел бижиктери-биле, белектер-биле шаңнап турганы база бир онзагай байдалды тургускан.

Директорнуң дужаалы-биле школаның ада-ие комитединиң кежигүннеринге аас байырын чедирген. Хурал-кежээниң ажылынга суму чагыргазы база киришкен. Совхозтуң специалистери киришпейн барганы арай хомуданчыг болган. Үүге дээрге өөреникчилер күстү өттүр сиген бөлчүп, картошка касчып, чылдың-на боттуг дузаны чедирип турарын суурнуң чону, ада-иелер демдеглеп турганнар.

Кежээни 10-11 класстың ургуларының танцы бөлүү классиктиг «Эөлдек шыңгыраш»-биле төндүрген болгаш, хурал бодунуң шиитпирин хүлээп, чаа ада-ие чөвүлелин тургузуп соңгааннар.

Николай ОЮН.

Чеди-Хөл кожуунунуң Элегес ортумак школазының директору, Россияның Улус өөредилгезиниң тергиини.

БРИГАДА—УЛУГ КҮШ

Ырак-узак тайга-сыңга, ээн эзимге чаңгыс кижи аңнаарга берге. Чаныда эштиг эвес, озал-ондакка таваржыр, аарып-аржыза канчаарыл? Бөлүк аңчылар бригада кылдыр катчын алгаш, өлүк-тывыш ажылын чорудары ажыктыг. Үүге дээрге аңчылар боттарының арга-дуржулгазын солчуп, аныяк аңчыларны өөредип, демниг ажылдаарла болгай.

Бригаданың кежигүн бүрүзү норма-онаалдазын күүседир дээш харыысалгалыг болур. Оларга аъш-чем, ок-чемзек, почта-даа чедирерде эптиг. Аңгы-башка болуп чоруткан аңчыларны дилеп тыварынга көөрде, машина-техникага, кывар-чаар материалдарга, үе-шакка-даа камналгалыг болгай. Черле ынчаш бригада болуп алгаш аңнаарының өске-даа ажыктыг хевирлерин чамдык аңчылар билбейн турарлар.

Аңчыларның дужааган кештериниң шынарының талазыбиле алырга кандыгыл? Аңчы кижиниң черге кылыр ажылыла хөй: одаар ыяжын белеткээр, идик-хевин кургадыр, септээр, өлүрген өлүүн сояр, ажаар, аъш-чемин кылыр. Ынчангаш ийи-чаңгыс аңчылар ол бүгүнү кылып четтикпес боор үүве. Ооң ужурунда өй-шаанда эргип-кезип, хайгаарап турбаанындан чамдык аңчылар какпага кирген өлүк-кешти күске-күжүгенге, кушка чиртип, кежин оя соктадып, дүгүн хырыдын алган болгулаар.

Бригада болуп ажылдаарга, ажыл-агыйга чарыгдал ийи катап кызырлыр. Аңнаарынга хөй үе-шак камнаттынар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедиир. Бөлүк аңчылар чаңгыс черге чоруурга, орук-чирик-даа аштанарыглан алырда, бойдустуң байлаан шын, чөп ажыглаарынга-даа таарымчалыг.

Ынчангаш «Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйы ангы бригадаларның санын көвүдедип, харын-даа оларны бригада керээзи-биле ажылдаар аргаже шилчидери чугула.

Арагачы ДОНГАК.

Чөөн-Хемчик кожуун.

ӨРШЭЭЛ КӨРГҮСПЕС

Каа-Хем кожуунуң девискээри —республикада бойдус байлактарының курлавырларының талазы-биле ең байлак, онзагай чараш бойдус чурумалдыг орааның бирээзи. Кожуунуң девискээри эм оттар, аржаан суглар, тараа, ногаа-биле, кат, мөөгү, тоорук-биле, аң-мең, балык-биле байлак. Черлик аңнарның өзүн көвүдээринге таарымчалыг, аң-меңниң турлаглаарынга эптиг, кадыр-берт, эрттинмес ужарларлыг, хемнерлиг, тулааларлыг, шыргай эзимнерлиг черлер хөй.

Ындыг бай-байлак чурт боорга, XIX үүс чылда, Каа-Хемниң унун дургаар Сарыг-Септен эгелээш Балыктыг-Хем бажында Кунгуртуг суурга чедир, истеп-сүрүүшкүннерден дескен орус староверлериң (эрги ёзунуң үдүүлгелириниң) турумчуп чурттап эгелээни таварылга эвес. Кожуунуң девискээринден аңнаан, балыктаан, туристээн, каттаан, тооруктаан чон кезээде үзүлбес. Оларның кол нуруузу аңнаар, балыктаар чөпшээрел бижиктерлиг, организациялар-биле чарын алган керээлерлиг болур.

Ынчалза-даа ийи-чаңгыс тура-сеткили улуг, алыксакчиксек, кам-хайыра, кээргээрүпелээр сеткил чок бойдустуң үптекчилери, төтчеглекчилери бар боон турар. Ол кожуунуң девискээринге чылдың-на хөй төтчеглекчилерни тудуп, торгаан, чамдык эргедужаалдыг кижилерге хамаарыштыр хемчеглерни ап, ажыл-агыйындан-даа дүжүрүп турганын чон утпаан боор. Ындыглар-биле эптеш чок, шыңгыы демиселди Каа-Хем кожуунуң девискээр аайы-биле улуг охотоведи Виктор Иванович Шарбин чорудуп турар. Ол чоп-биле, охотоведтер болгаш егерьлер-биле сырый харылзаалыг ажылдан өөренген.

В. И. Шарбин Каа-Хем кожуунга төрүттүнген болгаш орта школаны дооскан. Иркутск хоорайның охотоведтер, товароведтер белеткээр техникумун 1977 чылда дооскаш, школачы чылдарда бодап, күзеп чорааны күзелин чедип алгаш, Бии-Хем кожуунуң «Туран» күрүне аңныыр ажылагый черинге кол охотовед боон ажылдаан эгелээн. Орта 80 чылдарның ортан үезинге чедир ажылдааш, бодунуң амыдырал-чуртталгазының аайы-биле, төрээн чери Каа-Хемге 1992 чылдың төнчүзүнге чедир охотоведтен ажылдаан. Ажылдап турган үезинде төтчеглекчилер-биле шыңгыы демиселди чорудун, ыракузак тайгаларны кезип, кызымак ажылдан турган. 1988 чылдың күскээр кыжын Каа-Хем кожуунуң девискээринде өске кожуунуң аңчылары аңнап турарын билип алгаш, Тарбагатай хемниң аксыга чедип, Кунгуртугнуң аңчыларын аңаа манап турган, хөй аңныыр дүрүмнерин хажытканнарны торгаан, чөпшээрели чок бооларын хавырып турганын сактыр-дыр мен. Кызымак-ла кижи.

Аңныыр ажыл-агыйының талазы-биле бедик мергежилдиг, быжыг билиглиг, аргадуржулгалыг В. И. Шарбин Кызылда күрүнеиң башкы институдунуң биология факультедин бот-өөредилге-биле чедиишкиниг доозун турар, бедик культуралыг, эртем-билиин бедидип чоруур кадрларның бирээзи.

Бо чылын Аңныыр департаментизи тургустунарга, база катап Каа-Хем кожуунуң улуг охотоведи боон ажылдап кирген. Ол эрткен ийи чыл иштинде бодунуң ынак ажылын кагбайн, аңныыр ажылагый черинге егерьлериниң башкарыкчызы, удуртукчузу боон ажылдап турган. Чаа тургустунган Аңныыр департаментизинге ажылдап киргеш, кыска үениң иштинде В. И. Шарбин янзы-бүрү хевирге аңныыр дүрүмнерин хажыткан 18 кижини илеткеткен.

Май айда кара-куш аңнаашкынын ажыткан үеде 12 протоколду тургускан. Хажыдыышкыннар кожуун девискээри Улуг-Ажык, Бисче-Ажык дээр черлерге, «Балгазын» заказникинге болган. Чурум үрекчилерни колдуунда Кызыл хоорайның аңчылары болган. Ооң түңнелинде чурум үрекчилерин 826 мың рубльге торгаан, 219 мың рубльге судче негелдеп кирген. Июнь айда Копту-Дерзиг бажында күрүне машиназында бир улуг аңны боолап алган чораан аңчыларны В. И. Шарбин туткан. Элик өлүрген төтчеглекчи база туттурган.

Бо төтчеглекчилериң атсывын үүге биживейн турар чоор деп номчукчулар айтырар боор. Үүге дизе төтчеглекчилер туттуруп турар үеринде, удурланыышкын кылбаан, боттарының буруузун долузу-биле билиглеп, аңныыр фондузунга чедирген когаралын бүрүңү-биле төлээн болгаш солун, сеткүүлге оларның аттарын адаваазын чаңнып, дилеп, моон соңгаар ындыг чоруктарны катаптаваазын бүзүрелдин-биле аазааннар.

В. И. Шарбиниң амыр эвес, кадыг-берге ажылында чедиишкинни күзедивис.

Чыргал-оол МОНГУШ.

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем ламызының Аңныыр курлавырларын чөп ажыглаар болгаш хайгааараар талазы-биле департаментизиниң улуг охотоведи.

Солун таварылга

БҮЗҮРЕДИМ

Ыраккы Мөңгүн-Тайга кожуунда бистиң «Малчын» кооперативтиг ажыл-агый бүдүүлгези ам каш чыл улаштыр Чаа-Хөл кожуунуң «Ак-Туруг» совхозтуң девискээри болур Ооруг деп черден сигенни белеткеп ап турар. Бо берге рынок үезинде сиген, тараа шөлү кончуг үнелиг апарганда, «Ак-Туруг» совхозтуң дирекциязы база чону биске улуг дузаны көргүзүп турарынга өөрүвес арга чок. Бо чылын ол черивистен 200 тонна сигенни кезип, белеткеп алган бис.

Аная ажылдап чайлааш, черлик хаванны база азырап болур-дур деп үвени «суглуг караам-биле көргеш, судалдыг холум-биле туткаш» бүзүреп көрдүм. Чүл дээрге Ооругда бистиң танцылылыыс Маадыр Намчыловичи Монгуш база өөнүң херээжен ээзи Январь Монгушовна (оларның амданныг аъш-чемиш чип шаг болган бис) черлик хаваннар база азырап турар улус болду. Монгуштарның чайлаа Оймак деп черде турар. Ол чер —черлик хаваннарның турлаа, Орта азырал хаваннар-биле черлик хаваннар «таныжып», «кудалажып» турар. Черлик аскыр хаваннардан төрүттүнген хаваа оолдарын бо өг-бүле азырап турар. Бистиң бригадириис профком даргазы Кара-оол Саал черлик хаваа оолдарын Мөңгүн-Тайгага азырап көөрүп шенеп көөр деп турар.

АДА-ИЕНИҢ ДЕМИ-БИЛЕ

1994 чылдың ноябрьның сөөлгү хүннериниң бирээзинде Чаа-Хөл кожуунуң Ак-Туруг ортумак школазынга ада-ие хуралы болган. Ол хуралды 9-ку класстың класс башкызы Надежда Кыргысовна Чылбал удуртуп эрттирген. Хуралга ада-иелер хөй болган. Бистиң бир уруувус база ол класста өөренип турар, ынчангаш мен база ол хуралга олуруштум.

Хуралга Н. К. Чылбал болгаш өөредилге эргелекчизи Д. Н. Бүрбүжап олар кижизидилге болгаш чедер-четпес үүлдер дугайында көпчүг топтуг санал-опалдарын ада-иелерге чугаалап бергеннер. Шынап-ла, оларның илеткелдеринде ада-иелерге ажыктыг болгаш кижизидикчи утка-шыпарлыг санал-опалдарны дыңнаарга, дыкала ажыктыг боор-дур.

Черле ынчаш Ак-Туруг ортумак школазында уругларның сагылга-чуруму дээш, өөредилгези дээш, келир үеде оларның чонга, ада-иезинге бараан болуру дээш кызымаккай ажылдап турар башкыларны чок деп болбас. Чижээлээргe, школа директору Борис Салчакович Даршын, өөредилге эргелекчизи Даш-оол Наскылович Бүрбүжап, класс башкызы Надежда Кыргысовна Чылбал, математика башкызы Мария Васильевна Даршын дээш, оопдаа өскелерни адап болур. Ындыг болганда бо ада-ие хуралы уруг-дарыг кижизидилгезинге эң-не ажыктыг деңнелге эткен.

Ада-иелер база боттарының санал-опалдарын бергилээн. Мен база ада-иелерге-даа, башкыларга-даа арга-сүме болзун дээш шыдаар шаамбиле санал-опалымны бердим. Мен, шынап-ла, Надежда Кыргысовнаның берген саналдарынга каттыжар мен. Үүл дизе эң-не кол кижизидикчи үүл башкыдан, ада-иеден хамааржыр. Ынчангаш өөреникчилериниң кижизиг болурунга башкы кижиниң ролю улуг болур. Шак ындыг кижизидикчи башкыларның бирээзинге Надежда Кыргысовна болу хамааржып турар Үүл дизе ол өөреникчилери келир үеде кижизиг, топтуг-томаанныг кижилер болзун дээш арга-сүмени бо-ла чугаалай бээр, ол-бо деп үеп-даян сөстер ажыглавас, каржы-хажагай эвес, бот-негелделиг, сагылга-чурумнуг башкыларның бирээзи.

Кым-даа ооллуг, кыстыг болгай. Ындыг болганда, чугле мээң-не ажы-төлүм эки чорзун, мээң-не ажы-төлүм каас-коя, тодуг-догаа чорзун деп болавас мен. Бүгү-ле чоңпун, кандыг-даа нацизы хамаан чокка топтуг-томаанныг, кижизиг, биче сеткилдиг, дузааргак, сагыш човангыр, ажылгыр-кежээ болуруп күзээр мен. Кижиниң чону эки-ле чоруур болза, ажылдың саны, шалыңы көвүдээн хиреде, ажылы кошкак, чон аразынче кирбес. Суд, прокуратура, шагдаа ажылдакчылары кем-херек үүлгедир, оорлаар чоруктарны баш улуур болдурбазы-биле дээштиг ажыллар чорутпайн турарын шүүмчүлээн.

Арагалаашкынның уржуундан чоңпун корум-чуруму кошкаан. Ол чорук бичии ооллар, уругларже шилчип, үлегер чижек боон бар чыдар. Хуралдың шиитпиринде, арага садыгларын эвээжедирип, оорлар-биле демиселди демниг чорударын чугула деп санаан. Хуралга кожуун чагыргазының даргазы А. О. Кенден олуржуп, үүве чугаалаан.

Чаң-оол ОНДАР.

Бойдустуң хайыразы

АМДАННЫГ-ЛА ЧЕРЛИК-ШАЙЫМ

Чыл санында өскен-төрээн Тожумга шөлээлеп чеде бергеш, бир-ле чаа үүлдү көөрдүр мен. Моон мурнунда чылдарда чупар-бажың ниитиниң турган болза, ам бажың бүрүзү аңгы чупар-бажыңныг апарган-дыр. Туралаанда бустаныш, чупун алыр, хөй-ниитиниң чупар-бажыңындан хамаарышпас, ол кончуг эки, таарымчалыг.

Бо шөлээде, күстүң башкы айы адакталып турда, «Заряга» олурупкаш, төрээн суурумга чеде бердим. Адыр-Кежиг суурга багай авамның кудун бергени хоюг-сарыг шайын ишкеш, шагзыраанымдан орунга чыткан дораан удун кааптыр мен. Эртенинде оттуп кээримге, чиик-чаагым хөлчок. Шай ижин олура, чем шкавынче көрүптеримге, целлофан хапта кара үүве чыдыр. Чеде бергеш тудун көргеш, танып кагдым.

— Мону капчаар дээш, чыып алганың ол? — деп авамдан айтырдым.

— Па, ам-даа билбээниң ол бе? —деп, авам кайгай берди.— Ижип орар шайың олдур.

Амыдырал-чуртталга дыка-ла өскерлип турар-дыр. Моон мурнунда черлик шайның үүгле черде хадып турарын көөр үүве болгай. Ам ону бүдүп суур ажыглап турар болду. Ооң амдан, чыды сарыг шайдан дудак чок. Ийи караам-биле көргеш, ийи холум-биле ол шайны аякка кудун ишкеш, ооң амданнының магадан турдум. Амыдырал кызагдап, акша-төгерик үнместей бээрге, көдээ суурларның чурттакчылары дыка-ла тывынгыр апарган. Хоорай улузунда үүү боор, садыгда чүү-даа бар, акша-ла бар болза. Чаңгыс хүн хлеб, сүт үзүктелир ийикше улуг өртектиг далгандан хлеб сада берген болза, дораан-на алгыржып эгелээрлер, солун, сеткүүлге хомудан бижиирлер болгай. А мында ындыг эвес. Суурга кожуун төвүнден неделяда хлеб чаңгыс катап келзе келир, каш хонгаш-ла кижи чаңчыга бээр.

Чугаа черлик шай дугайында болганда, ам ону капчаар ажыглаарын бижин көрейн. Чыып алган шайны кончуг тантыг ажаан, кургадып алыр. Шай хайындырарда, ууштааш, аргажок шымчым хиреңи кааптарга-ла четчир.

Таан-даа үүү-даа үүве өйлүг-хемчээллиг болгай, Эриин ашкан хем-даа үези кээрге, савазынче кирер, эзер алган эмдик аътты-даа чаажыктырып, өөредип алыр. Дүптүг доскаар долар, дүктүг даваныг мал түлээр деп үүве бар. Черле бир үеде өртек-үүе чаңгыс черге доктаан турупта-тар үе келир боор. Амдыызында ол бергелерни ажып эртер дээш, чөп кандыг-даа аргаларны ажыглаан турар. Бойдустан чаатты-ның өзүп турар амданныг черлик шайны өске черлерге базаа ажыглаарын сүмеледим. Мында багай үүве чок: ада-өгбелериниң ижин чораан шайы-ладыр.

Салчак-оол СЕРЕН.

Кызыл хоорай.

«ТАВААР-ЛА ЫЙНААН...»

Сигенчилер-биле ажылдап турган, ажыл-агый аайы-биле Арыг-Үзүү чораан, ыткa будумнуң мөң эъдиндеп ызырткаш, хуулдурун алгаш, Чаа-Хөл эмиелгезинге эмиедип чыттым. Кезер эмчи Эдуард Монгушович Төреге, эмчи Зоя Шөмбуловна Донгакка база хирургия салбырының эмчи сестраларынга, поварларынга солун дамчыштыр четтиргенимни илередип, черге чедир мөгейдим. Олар мени: «Таваар-ла ыйнаан, таваар-ла ыйнаан, тайга бажы сериппе ыйнаан»—деп баштактаныр турдулар. «Тайга бажы» деп Чаа-Хөл бажын, бистиң ажылдан турар черивисти ынчан турар улус-тур ийин.

Александр АЛДАЙ.

Мугур-Аксы суур.

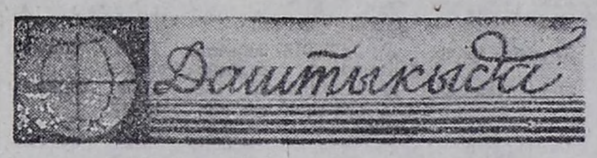

ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ ОРУУН ТОДАРАТКАН

Улан-Батор, декабрь 20. (РосИТА-СЧТА-ның корр. Ким Болдохонов). Моол Арат Республиканың башкарыкчы партиязы МАРН-ның конференциязы чоокта чаа болуп эрткен. Үк конференцияга чурттуң моон соңгааргы хөгжүлдезиниң кол-кол айтырыгларын тодаткан. Чуртка политиктиг болгаш экономиктиг реформаларны калбартырынче болгаш ханыладырынче кол кичээнгей салдыгаан.

Чуртту демократтыг болгаш рынок хөгжүлдезиниң оруу-биле бурунгаарладырының он ийи угланыышкының конференция тодаткан. Ол сорулгаларның кол-колу мындыг: демократия дугайында билиишкинни кайы-хамаанчок пептередир, ооң эчис сорулгазын булудурар чоруктарны болдурбас, экология талазынче угланган экономиканы колдады хөгжүдер, күрүне контролюнуң механизмнерин тургузар, эрге-хоойлу камгалаар органнарның хамаарышпас организацияларның чурттуң политиктиг болгаш экономиктиг амыдыралынга калбаа-биле киржиринге чогумчалыг байдалдарны тургузарын хүлээн алган документиде айыткан. Чазакка хамаанышпас организациялар дээрге демократтыг ниитиледиң чардынмас кезээ болур деп документиде онзалап демдеглээн.

МАРН-ның социал-экономиктиг политиказы балансыларттынган экономикага болгаш инфраструктурага даянган турар ужурлуг. Чурттуң тус-тус девискээрлериниге эртемге даянган болгаш арыг шыпарлыг продуктуларны бүдүреринче онза кичээнгейни салыр деп демдеглээн.

Даштыкы политика талазыбиле делегейниң бүгү чурттары-биле бот-боттарынга ажыктыг болгаш дең эргелиг харылзааларны тудуп хөгжүдери чугула деп айыткан.

Конференция МАРН-ның уставынга өскерилгелерни, эдилгелерни киргеп. Ылаңгыя партияга чаа кежигүн киирип алырының практиказын бөдүүчүткен. Ол айтырыгны эге организацияның шиитпирлээнин ёзугаар боттандырар.

АЙЫЫЛДЫГ ЧҮЪКТЕРНИ ЭРТТИРБЕС

СИНГАПУР. Айыылдыг чүъктерни, ылаңгыя радиоактивтиг плутонийни чүдүрген кандыг-даа суднону болдунуң суг девискээрин дамчыштыр эрттиреринде Филиппины кажан-даа чөпшээревес деп, ол чурттуң даштыкы херектер сайыды Роберто Ромуло медеглээн. Айыылдыг чүъктер чүдүрген элээн каш суднолар Франциядан Японияже угландыр үүпкен, а оларның бирээзи Филиппиниң суг девискээрин дамчыштыр эртер дээн медээге сайыттың медеглели харыы болуп турар.

ЧЫЛДЫҢ КОЛ ТҮҢНЕЛИ

ТОКИО. Россия Федерациязының бирги оралакчы премьери Олег Сосковецтин Токиога чоокта чаа албан ёзузу-биле кээн чорааны Россияның болгаш Японияның аразынга харылзааларның 1994 чылда кол түңнели болган деп, Японияның даштыкы херектер яамызы санап турар. Россия чазааның даргазының бирги оралакчызы Японияга келгеш, элээн каш дугуржулгаларга ат салган, ынчангаш Россияның бедик албан-дужаалдыг кижизиниң бистиң чуртувуска кээн чорааны ийи күрүнелериниң аразынга харылзааларны калбартырынга улуг идигни берген деп, Японияның даштыкы херектер яамызының парлалга албаны демдеглээн.

Салчак МОЛДУРГА.

КАДЫ-КОЖА — ХАНЫ ЧАҢГЫС

(Уранчыткан сактыышкын)

ЭГЕ ШЫЙЫГ ОРНУНГА

Мээң үем-чергем салгал ТАР үезинің ужу-кыдыын көрген, ноокка чедир-ле ниити аал-оранывыс чораан ССРЭ деп улуг, күчүлүг күрүнеиң ады, нүүрү-биле чурттаан, хамааты кижи бүрүзү хевирлеттинген, ам билдинмес, тывызыксыг Россияның албатылары болуп, шилчилгелег дижиривис үеде төрепчилеткен, буу-хаа аскымнадыл-ла ор бис харын. Шилчилгелиг деп чогум чүл ол деп бистиң журналистеривистиң айтырыынга Тыванын Россияга эки тура-биле каттышканының 50 чыл оюнга аалчы болуп киришкен РФ-тиң Президентизиниң төлээзи огулуг харыы бербейн, оп-биле былдап каапканын парлалгадан көрген бис. Баажызы чок тывызыкты догаштырып-даа канчаар. Бодунуң бүгү-ле удур турживушкун, чөрүлдээ, хөделиишкиннери-биле бо-даа ниитилел кижи болганынга-ла эки үлегер болуп шыдавас, эрте азы орай-даа бол, шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнеледир апаар. Бо чүүлге ол дугайын эвес, Беларусьтуң Беловежь дээр шыргайынга славян үш баштыңчының тура-соруу-биле чаңгыс-ла хүн иштинде чок кылдынган Эвилелдиң Тыванын амыдырал, хогжүлдезинге чырык салдарын билирим кожа-хелбээ девискээрлериниң чижээнден көргүзүксээн мен.

Борта холбаштыр К.-Э. К. Кудажының: «Совет үеде С. Токаныындан аңгыда, хөй-хөй эштериниң чогаалдары парлаттынгылаан. Оларның чогаалдарын канчаарыл? Канчаар боор, парлаар апаар, номчуур апаар, өөренир апаар. Чогаалчылар дээрге төөгүнүң бижээчилери-дир, оларның чогаалдары дээрге төөгү бо-дур» — деп, айытканы-биле чөпшээрешпес арга чок. Бодумнуң ээлчээмде, ол чогаалдар дээрге төөгүнүң документилери, хүн, чыл, үе-шаг демдеглелдери-дир дээрзин немексээн мен. «Чиде берген» ССРЭ-ге хамааарыштыр бодал, туружумну:

Шорулгактыг, шончактыг бол,
Чонум эрткен төөгүзүнде
Чодуп, маргыш кым-даа хоржок
Солун, чырык арыннар бар...
Эки-даа бол, багай-даа бол,
Эрги чуртум чектевес мен—

деп одуругларым-биле чүге илергейлеп болбас деп мен?...

1. «БАРЫЫН КОЖУУН КИРЕРИМ ОЛ, МАЖАЛЫККА ЧЕДЕРИМ ОЛ»

Хаван чадаг базывытса,
хондур чоруур,
Кашпагай аът мунувутса,
хүннеш чедер,
Бажы харлыг даглар ажыр
ужувутса,
Барыын, Өвүр, Бай-ла-Тайга— таакпы тыртым.
Канчалдыр-даа бодаарымга,
олар меңээ —
Хамык бүдүш, туружундан
кожаларым.
Кайызы-даа кайызынга
камды, эл-хол,
«Кады, кожа — ханы чаңгыс»—дээри-даа ол.

Тываның бо мурнуу-барыын девискээрлериниң бажынга Барыын-Хемчикти салганым таварылга эвес. Ол үе-шаанда өскелеринге эргечагырга, орук-харылзаа, кады ажылдажылга, эртем-суюл, кегээрел-даа талазы-биле салдарлыг кожуун турган.

Дайын чылдарының бирээзинде ачам Кызыл-Мажалыкче, мурнакчы малчыннар хуралынче чалаткаш, аът биле инек, дүрзүлээн хөрек демдээ-биле шаңнаткан, ам болза, ол «Алдарлыг малчын» деп аттың сүлде демдээ-дир ийин але. Кожуун төвүнге ооң чүүү көргенин, ижип-чээнин айтырарывыска: «Чычаан-терге, дириг-чурук көрдүм, оът-сигенбиле (картошка, капустаны ынча дээри ол) чемгерип турдулар»—деп, хөктүү сүргей хаыылаар турган. Харын ынчан Мугурнуң Кара-Сугда кыштаавысты таварты Мөген-Бүренниң Бай-Оваже (ам Кызыл-Хая суур) Кызыл-Мажалыктан чиң тээкчилери бараан сөөртүп, хонуп-дүжүп эртип турган. Ооң дайлымыбиле «улуг өртээл, чиң, коржаа, дерги садыы, хос доруг (госторг), чычыы, таалымба, кил, кара-сээн (керосин), оттуг-суг, кыбар-суг, кат-чигир (изюм), шуудан (почта), дириг-чурук (кино) янзылыг солун сөстер дылымга илдигип арткан.

База-ла ол чылларда боор ийин оң. Барыындан дижир Хорбии Куулар дээр аныык херээжен башкының атсураа бистиң көдээге пептереп, менден улуг акым ооң өөреникчизи болу берип, эге чада школазын «кончуг эки» деп демдектерлиг дооскан. Бодум дугайты Барыын-Хемчикти төрээн кожуунум деп санаар кижи мен, чүге дизе, Мөңгүн-Тайга ооң чагыргазынга турда, төрүттүнген, херечилел бижиры кылдынган. Чөвээмде ам-даа кызыл көзер дузу ышкаш, сорбу бар. Ооң ужуруп авамның төөгээни бо: бичиимде дожек бажынга тыва сыртык мунуп алгаш:

Барыын-Хемчик кирерим ол,
Мажалыкка чедерим ол —

деп, ырлавышаан, шаан ора, бурунгаар согунналгаш, мурнумда хөнек эмискиинге куйгамны чара үскен кижи болган мен. Бир талазында, ол меңээ кеземче, өске чүүлүмде, эртем-суюлче, шүлүк чогаалдарынче ужум ирги бе деп-даа бодаар мен ийин. Школага келиримге, директорувус — Шекпээрден дижир О. Ч. Чамыш-оол башкы, ооң кадайы алдарлыг Саны-Ширинин уруу — Сержипмаа баштайгы башкым болуп аайлашканы кайгамчык! Ынчаарда-ла ыраажы, ады кожуунга нептерей берген Саая Бүрбээниң:

Бажыңнарның артыы чарыы
Мажалыкче үне берген.
Баштайгы-ла кежээвисти
База катап сактып келем —

деп, аажок ындынналган-сырынналган чоруурун көөр, дыңнаар кижи мен. Сөөлзүредир бодум «Шуй», Тээли, Кызыл-Мажалыкты тавартыр Кызылче өөренип чоруп турар апарган мен. Тожуга чораанымы соонда, Барыын-Хемчикке кээп, тыва литератураның хүннеринге автор болуп киришкеним уттундурбас. «Тыва даг-дүгү» комбинат-биле таныжылга үезинде ооң директору В. А. Ухов баштап чораан дарга-выс О. О. Сувакпитке асбестен кылган демир-үжүктү белек кылдыр туткан. Ол ёзулалды мен аңаа олура-ла мынчаан шүлүктеп алган мен:

Комбинаттың директору
Ховар белээн сунуп тура:
«Алдын холдуг кижилерни
Алдаржыдып бижиңер» —
дээн.
Алдын үжүк, алдын холдар—
Аажок-ла терең утка!
Алдын ышкаш оңмас сөстүг
Алдын чогаал херек болбайн.

Кызыл-Мажалыкка болган ужуражылгага мен Ю. Ш. Кюнзегешке мынча деп баштактаныр, хөк үндүрген мен: «Мөңгүн-Тайга биле Тожу Тываның ужу-бажы-ла болгай. Сарлык биле ивиден орнашсывысса чүл?. Сөөлзүредир Мугур-Аксы биле Тоора-Хемниң бот-тывынгыр артистери аалдашкаш, шынап-ла, сарлык, иви мыйызы солушкан улус болчук...

Суг-Кажаа сүт-бараан фермазының саанчылары-биле ужуражылга биске солун, хөглүг-даа болган. Монгуш азы Куулар болду бе, Карат дээр кыстың баштак чугаазы мээң чүрээмге дараазында одуругларны төрүттүндүрген:

«Сүттү бистер харыылаалы,
Шүлүктен-не бижиңер» — деп,
Карат чагаан.
Чүү деп чүү дээр, идегел дээш
Чүлдү-чүрээм ханызындан
хүлээнген мен.

С. С. Сүрүн-оолдуң төрээн чери Акка бистиң ужуражылгавысты ёзулуг-ла дээди деңнелге эрткен деп чугаалап болур. Малчыннар-биле ынчаар ижин-кара чокка хөөрежип чугаалажыры биске, үжен ажыг хоочун, аныык чогаалчыларга, улуг хүнду, аас-кежик болган. А С. С. Сүрүн-оол боду меңээ чогаал талазы-биле ак сеткилдиг үнелекчим, бедик негелдели даг-дыныкчым, кижини эш ёзу-биле көөр улуг өңнүүм бооп келген болгаш ынчаар арткан-даа.

Чалыы шаамда шүлүүмнү
Сайгаргаш, кым «шору» дээн,
Чадыккалак үнүмнү
«Чаяан» бар деп үнелээн?
Шүлүкчү деп бадыткаайн,
Сүрүн-оол деп айыткаайн!

Ынчаарда Шекпээрге малчыннар-биле ужуражылгавысты башкарып чоруп турган кара эрни ам көрүп чоруурумга, Шериг-оол Дизижикович Ооржак ийин. Сөөлзүредир ону ТР-ниң Президентизинге кандидат кылдыр адаанда, ооң бүзүреттиргениниң бирээзи, оваадайлаарынга киржир аас-кежик меңээ таваржы бээрин ынчан кайын бодаар ийик мен. Аңаа «Президентим — хаан эвес» деп шүлүүмну сеткилминиң арыг, ханызындан тураскааткан мен:

Дүжүлгеде дооза бир хеп
Дүүнгү дарга-бошка эвес,
Сарыыл, чаяан аайлашкан
Чалыы кижи саадавыткан
Бүгүдениң хөңү калган
Бүтпес хааннар ойу эткен.
Ырак көрүш, угаазылыг
Ындыг эр — чоп аразында!

Барыын-Хемчик меңээ чүгле чаш, школачы, сургуул шаамның сактыышкыны эвес, башкы, чогаал ажылының талазы-биле чоп мурнунга арнын чазылдырган черим, хөй-хөй албан-ааскы — эмчи, кижизидикчи, шүлүкчү, уран чүүл ажылдакчылары, эр-хөрээжен эш-сөөрлерим чурту боорга, чоргаарланыр мен!

2. БАЖЫ БЕДИК БАЙ-ЛА-ТАЙГАМ

Бай-Тайга-биле мээң баштайгы таныжылгам школачы, сургуул чылдарымда чадаг кылаш-биле кадыр, бедик Саадак артты, ханы кашпал Тоолайлыг хемим ажыр-кежир, Сыын-Баштының хорумнарын кыладыр, Чиңге-Каът алдын уургайын, Шуйну тавартыр, Базаракка басканымдан, Тээлиге тепкенимден эгелээн.

Күс кидип алдын-сарыг турда, Бай-Тайгага холда башкы дипломнуг, ОблОНО-дан дужаалдыг келиримге, райОНО-нуң мени томуйлаан чери — Шуй чүве. Мени, эге класстарга ажылдаар ужурлуг кижини, ортумак, үстүкү класстарга тыва дыл, литература башкылаар кылдыр боже чорутканын улуг харысалга, бүзүрел деп билгеш, баштай сүрээдээнимни чажырбас мен.

(Уланчылыг).

АЛДЫН ЭРТИНЕВИСТИ КАМНААЛ

(Бурунгу тыва ырлар дугайында бодал)

Тыва чуртун ыры, хөөмейсыгыттың ораны деп мактаанны таварылга эвес деп бодаар мен.

Ада-өгбелеривистиң эртебурун шагда ырлажып чораан чалгынныг ырлары бистериниң өртээ турбас үнелиг эртинебайлаавыс болуп арткан. Ол бистиң аксывыс кежии-дир! Тыва улустуң шаандакы азы бурунгу болгаш эрткен 30 — 40 чылдарда аастан дүжүрбейн ырлажып чораанывыс ханы утка-шынарлыг ырларывыс ам чүге ховар дыңналыр, аныяктарывыс чүге ырлашпастарыл? Тыва улустарныц ырларын ырлаарынче аныяктарны чаңчыктырыы эвилелдезе, өөредип дузалашса дээн күзелдерни бо-ла дыңнаар мен. Ынчангаш черле бистиң баштайгы композиторларывыстың бирээзи Виктор Көк-оолдуң база Тываның улустуң чогаалчызы Степан Сарыг-оолдун-даа болгаш бот-тывынгыр композиторларның чогааткан ырларын тускай номнарга парлап, аныяк-өскенге дамчытса.

Кижи көөрге, ам чараш эвес, үен-даян ырлар, танцылар боор-дур. Кижи көөр, дыңнаар-даа хөңү чок... Ол орус, тыва шаандакы чараш ырлар кайыл? Ону хоруваанпа болгай. Ылангыя танцылар: вальс, фокстрот, краковяк, полька дээш бо ырытанцыны аныяк-өскенге культураның ажылдакчылары чырытса артык эвес боор.

Шаандакы тыва ада-өгбеливистиң болгаш мээң үеленимниң сагыш-сеткилин чырыды хандыкшылдыг ырлажып, бурунгуларывыстың арааттанныг дарлал-човуланга удурланганын илередип, эрес-дидим, омак-хөглүг, эп-найыралдыг, сөөк-язы ылгашпайн демниг кады-кожа чурттаан, ынак ырларын чон ырлап чораан. Чижээ: «Тооруктуг долгай таңдым», «Бай-ла Хемчим», «Межегей», «Өдүген тайга».

Тыва тускай догуннаан национал күрүне Тыва Арат Республика кылдыр чарлаттынганындан эгелээш, хей-аттыг, аксывыстан дүжүрбейн улуг-бичиивис чок ырлажып чораанывыс «Таңдым турда», «Байлак чуртум», «Шеми хемим», «Самагалдай», «Хандагайты», «Колхозчу мен», «Аңчы арат» болгаш ооп-даа оске национал байлаавыс апарган чараш, чечен чаңчылдыг, кыйгы сүмелиг ырларывыс ам чүге холуттуна бергенил деп айтырыглар тургустунуп келир-дир.

Мактанчыг чоргааралывыс болган чараш ырларывыс орнунга тыптып келген адысывы, утка-шынары билдинмес, холуп бижээн ырлар аныяктарның тыва уран чүүлге сонуургал, кичээнгейин чардыктырып, бурунгу тыва ырлардан оспаксырадып турар апарганы ол эвес бе?

Бурунгуларывыстың аас чогаалын эде кылыр, ада-өгбелеривистиң шын, дорт соглээн чидиг состүг чогаалдарын хажыдып турарын кижи кайгаар болгаш хомудаар. Чижээлээрге, «Бай-ла Тайга» деп тыва улустуң ырызын бистиң ада-өгбеливис кончуг шын чогааткан. Ол дорт, чидиг чогаалды хажыдып турары дыка хомуданчыг болгаш бо кижи көөрге эпчок-даа. Ол ырының сөсдомаан бистиң өгбеливис дорт адаан турбуже, ол ам шуут өскерилген, езу барымдаалап, каас-коя сөстер-биле чаартынган. «Бай-ла Тайганың» эртө-бурунгу сөс-домаа, утка-шынары амгы бурганшажын катап эгиттинген үевиске кончуг тааржыр турган. Ону бурунгу улуг назынныгдардан чажымдан-на дыңнаан болгаш утпаан мен. Ол сөстер ам-даа мээң кулаамда дыңналып, чаңгыланмышаан ийин.

Ye-шаг берге-даа болза, улусчу театрның бот-тывынгыр уран чүүлдерин чонга, аныяк-өскенге бараалгатса. Чижээлээрге, «Ойна-ойна, эдер-хааржак» дээн ышкаш кежээлерни эрттирзе культура ажылдакчыларынга, мен бодаарымга, артык эвес боор деп бодаар мен. Маргыжын ырлажып, шаандакы чаңчылбиле танцы теп, ырлашса кандыгыл? Дыка солун. Чоннуң чүрээнден төрүттүнүп, чогааттынган үнелиг уран чүүл кажан-даа эргижиревес, уттундурбас. Бистиң ыраккы Тожунуң, Торе-Хөлдүң болгаш Мөңгүн-Тайганың ол ышкаш Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Эрзин, Тестиң база республиканың төп-даа районнарының чонунда ыраажылар, сыгытчылар, хөөмейжилер дээш кымны чок дээр. Бурунгу Тываның улусчу уран чүүлүнүң эртинезинин чажыттарын утпайн, үрээнде шыгжап, хумагалап чоруурлар дыка хөй болгай.

Бистиң ыраккы Куцгуртугнуң чурттакчыларында база уран чүүлге сундулуг артистер, өткүт үнүг эр, херээжен ыраажылар база бар. Кожуун көрүлделери хамаанчок, республикага безин 1-2 дугаар черлерни ап турган.

Бо уран-талантылыг чонну өөрү көдүрзе, ам база катап культура одагларынга көрүлделерни организастааш, бистиң найысылалывыс Кызылга, Тыва Республикага уран чүүл-биле диңмиттелзивиссе.

Раиса ЧЫЖЫН.
Куцгуртуг суур.

«КҮДЭЭЛЭЭР...» УРУГЛАР

Бис аңыяк шаавыста болза, кыс уругларлыг аалдарга оолдар-ла барып күдээлээр боор, амгы бо үениң кыс уругларын бо-ла чораан пат кайгаар кижи-дир мен, оолдарлыг аалдарга барып «күдээлеп» туруп алыр. Азы кенээттээр дээр чүве бе?

Ол хамаанчок мырыцай чоок дөргүл-төрел улустарның оглу, кызы безин өг-бүле тудуп, ашак-кадай боон алгаш кады чурттай-даа бергилээр боор чүве-дир. Черле ынчаш амгы шагда күдээлер, кенээттериниң бээ-кунчуундан ыыдыр, човаар сеткили безин чок боор-дур. Келин кыстар бээ-кунчуунун аалынга баргаш доңмек ортузундан чолдак ырыктааш чүвүрлүг базын турар болдур эвеспе.

Кандыг-даа чоннуң езу-чаңчылдарын, мораль, этиктиг дүрүмнерин сагыыры өзүл олурар салгалга улуг ужурдузалыг болгу дег. Шаандагы езулал-чаңчылдарны алыр болза, келин кижи бээ-кунчуунуң мурнунга кызыл-даваш безин турбас чүве болгай. Эр кижи солагай будун адаанче салый, а херээжен кижи оң будун адаанче салый дискектен олурар. Херээжен кижи суугу, изиг-демир мурнунга эпчок олурарга кончуг багай.

Шаанда болза ийи-үш ада дужундан бээр төрел улустарның оглу, кызы өг-бүледаа тутпас болгаш кыс уруглар оолдар эдерип, аалдар барып күдээлевес чораан. Ол шагның улуг назылыг кижилери дөргүл-төрел дугайты аажок чаңын, сургап чораан болгаш ыыдыг.

Ам канчап мынчап кайыхамаанчок апарганывыс ол ынчаш? Улуг кижилер ажытөлүнге таптыг угаадып, чугаалап бербес апарган. Кымны даай, күүй дээрил, адазының, иезинин төрелдери кымнарыл дээрзин уруглары билбес. Төрелдери-биле аралашпас, эдеришпес база болур. Оон аңгыда школаларда, өөредилге черлеринде дөргүл-төрел дугайында ажыл шуут чоруттунмайн турар.

Тыва кижи дээрге, тыва кижи-ле болгай. Бистер чүге оске нация оттүнүп турар улус бис? Езулал-чаңчылдарывысты уттуп, дыл-домаавысты орус улустуң домаабиле холуп, чартыын тывалап, чартыын орустап турар апарган-дыр бис. Тыва идикхевивисти безин уштап октапкан ышкажыл бис. Черле тыва кижи ышкаш оттүнүүчел кижи бар чүве бе?

Мен база хөй уруг-дарыгны ада кижи болганымда, дөргүл-төрелдеримни уруглармга, оолдарымга база торелдеримниң ажы-төлүнге чугаалап берип, таныштырып чоруур-ла болгай мен. «Торелин билбес кижи дөңгүр көк буга-биле дөмей» деп үлегер сөс чиге соглээн. Ынчангаш черле уруг-дарыывысты дөргүл-төрелдеринге таныштырып, аралаштырып чоруулуңар.

Оолак КАРА-САЛ.
Чыраа-Бажы суур.

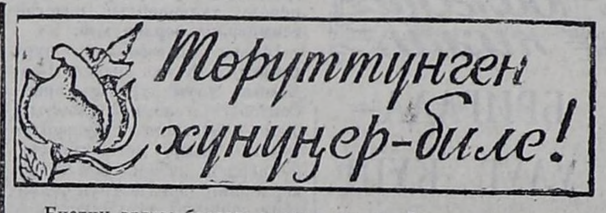

Бистиң эргим болгаш чараш ававыс **Санмаа Аракчаевна ЫҢААЛАЙ** ажылга дендии кызымак кижи. 35 чылдарын дургузунда Эрзин кожуунну «Мөрен» совхозка малчыннаан келген. Ам ийи хонгаш 55 харлаар. Дараазында одуруглары эргим ынак ававыска бараалгаттывыс:

Авам сени аарыг-аржык оюп эртсин
Ажы-төлүң аразынга ам-даа чуртта!
Мурнуңга кээп күдук базып мөгээр бис,
Буянныг сен, ачылыг сен, ынак авай.

Уруглары, уругларының уруглары, Чажытмаалар, Лудулар, Монгуштар.

ЧАРЛААЛДАР

«Хуужудуп турар бүдүрүлгелериниң социал-культура болгаш коммунал-хандырыдга ужур-дузалыг объектилерин ажыглаар дугайында» РФ-тиң Президентизиниң 1993 чылдың январь 10-дагы Чарлыынга дүүштүр база «Хуужудуп турар бүдүрүлгелериниң социал-культура болгаш коммунал-хандырылга ужур-дузалыг объектилеринге өнчү эргелерин аңгылаар чорудуушкунну бадылаар дугайында РФ-тин Күрүнеиниң өнчү-хөреңги комитединиң айтыышкынын, күүседири-биле ТР-ниң күрүнеиниң өнчү-хөреңги комитеди ведомстволарның чуртталга бажыңнарын Кызыл хоорайның муниципалитет өнчүзү кылдыр дамчыдып берген. Ооң-биле кады ведомстволар (бүдүрүлгелер) муниципалитет өнчүге дамчыдып берген чуртталга бажыңнарының баланс эәлери бооп хевээр арткан.

Ам күштүг бооп турар хоойлужудулганы ёзугаар Кызыл хоорайның муниципалитет өнчүзүнүң аренда берикчизи — чүгле Кызыл хоорайның муниципалитет өнчүзүн эргелеп-башкарар талазы-биле комитет бооп турарын ведомство аайы-биле чуртталга фондузунуң арендаторларынга сагындырып тур бис.

Үстүнде айыткан чүүлдерге үндезилээш, ведомстволарга хамааржыр чуртталга бажыңнарының адаккы каттарында азы тудуштур туткан бажыңнарның ведомстволар болгаш арендаторлар аразында мооң мурнунда чарган кереэлерин күш чок болдурган. Чаа кереэлерни Кызыл хоорайның өнчү башкарар талазы-биле комитединге кээп катап чарарын дыңнатты.

Кызыл хоорайның муниципалитет өнчү башкарар талазы-биле комитеди 1995 чылдың январь 1-ден эгелеп, мурнунда ведомстволарның чуртталга бажыңнарының адаккы каттарында азы тудуштур немей туткан бажыңнарны арендага бээр чаа кереэлерни келген билдириишкиннерни барымдаалап чарар. Муниципалитет өнчүзүн башкарар талазы-биле комитеттиң адреси: **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу 32, телефоннары 3-27-90, 3-36-67, 3-36-12.**

Адаккы каттарда азы улаштыр туткан ведомстволарның чуртталга бажыңнарының даңзызы

Арендалаан бажыңның адреси (кудумчулар)	Арендаторнуң ады	Хамааржыр чери
Правобережная 28	№ 7173/022 ажаалга банкызының салбыры	Тыва автоорук
Правобережная 20	МГП № 18	—«—
Правобережная 38	Мурнунда парикмахерская турган, ам коммерсия магазини	—«—
Правобережная 34	АТС	—«—
Правобережная 42	Уруглар клуву	—«—
Дружба 15	№ 1 харылзаа салбыры	хөмүр-даш разрези
Дружба 15 а	№ 7173/015 ажаалга банкызының салбыры	Тыва коммунэнерго
Лопсанчап 29/1	№ 11 харылзаа салбыры, «Элегия» деп магазин	Тыва хамааты тудуг
Ровно 3 а	№ 7173/040 ажаалга банкызының салбыры	Тыва суг мелиорация
Лопсанчап 40	№ 7173/048 ажаалга банкызының салбыры	Бажың тудар комбинат
Лопсанчап 44	БТК-ның магазини	—«—
Калинин 26	«Енисей», «Алдын дүлгүүр» деп магазиннер, «Тудугжу» клуб, «Антекс» кооператив	Тыва тудуг, Тыва тудуг каттыжыышкыны.

ОРНАП ТУР БИС

Караа көрбестер ниитилели эрги машинаны бажынга орнап турар. Телефону 2-11-04.

Цаа чылдын немелде хуулары

Чүгле Силерге, чүгле январь не чедир

2 ай	3 ай	6 ай	1 чыл	2 чыл	3 чыл	5 чыл
220	260	345	650	655	660	670

	2 ай болгаш	3 ай болгаш	6 ай болгаш	1 чыл болгаш	2 чыл болгаш	3 чыл болгаш
100 000	137 000	165 000	273 000	750 000	5 663 000	43 035 000
200 000	274 000	330 000	546 000	1 500 000	11 326 000	86 070 000
500 000	685 000	825 000	1 365 000	3 750 000	28 315 000	215 175 000
1 000 000	1 370 000	1 650 000	2 730 000	7 500 000	56 630 000	430 350 000

"Хопёр-Гарант" 12,5% бир айда
"Хопёр-Классик" 37% бир айда
"Хопёр-Негоциант" 14% бир айда

Бистиң адрезивис:
КЫЗЫЛ хоорай, Кочетов кудумчузу, 35, АХБ, 3-кү

Хопёр

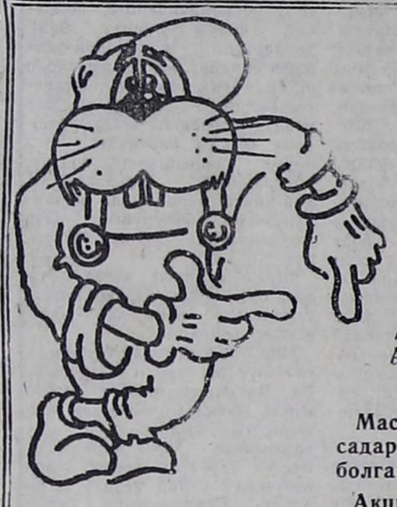

Хопёр

...ВЕСТИЦИЯ КОМПАНИЯЗЫ:

Акцияларнын өртек-үнези
Декабрь 23-те (рубльге)

	садары	садып	алыры
АХАН «Хопёр-Негоциант»	5634	5560
АХАН «Хопёр-Классик»	984	924
АХАН «Хопёр-Гарант»	3620	3560

Массалыг информация чепсектеринге акциялар садарының дугайында информация — вторник болгаш пятница бүрүзүнде!

Акцияларны дараазында адрестен садып ап болур силер: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 35, Амыдырал хандырылга бажыңы, 3-кү каът, тел: 2-61-56.

КИНО

ДЕКАБРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Сарыыл чок рейс» (Россия) 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, **Видеозалга:** «Амы-тын камгалакчызы болгаш дулгуяк херээжен» (АКШ) 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Ызыгууртан кадарчының болгаш ооң идегелдиг аъды Фаллада дугайында төөгү» 9.30, «Сылдыс фактору» 12.00, 13.50, 15.40, 17.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Полицейжи самурай» 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кара дарга» (АКШ) 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

Мөңгүн-Тайга кожуун чагыргазы, «Малчын» коллективтиг ажыл-агыйның дирекциязы ол ажыл-агыйның хоочун чылгычызы

Сортай-оол Шарапович

МОНГУШТУҢ

хенертен мөчээни-биле холбаштыр ооң чоок кижилеринге болгаш төрелдериңге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505

Гургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Монгуш, М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы), Н. С. Эрген харыысалгалыг секретарь.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер күлээн алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; улетпүр — 3-34-49; 3-36-73; кедээ ажыл-агый — 3-36-82, 3-34-57, культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15, медээлер болгаш спорт — 3-37-11, очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03, корректорлар — 3-41-23; үнүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейв баргада — 3-57-92, 3-14-94; бухгалтерия 3-41-16.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунун чанында парлалганың, медээлерни хостуг чоруув камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал черинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейв барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары. дыннадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы — 14596. Индекс 54240. Чагыг № № 35—264.